

Jarosław Szewczyk

Zdobnictwo naroży w drewnianych domach wiejskich na Białostocczyźnie – próba uporządkowania zbioru

Wstęp

W ostatnich latach wzrosło zainteresowanie ludową ornamentyką tradycyjnych drewnianych domów wiejskich Białostocczyzny. Wcześniej zjawisko bogatego, wręcz przesadnego ornamentowania owych domów bywało niedoceniane. Ostatnio, w miarę starzenia się tkanki budowlanej i zanikania fantazyjnych ozdób, pojawiła się świadomość potrzeby badań i ochrony zdobnictwa.

Aprecjacja wytworów ludowej ornamentyki budowlanej wynika z kilku przesłanek. Otóż samorodne zdobnictwo architektoniczne podlaskich drewnianych wiejskich domów okazało się zjawiskiem bardzo złożonym, wynikającym z licznych uwarunkowań historycznych i etnokułturowych. Jego powstanie i rozwój nastąpiły wskutek różnorodnych przyczyn, do których można zaliczyć przemiany społeczno-ekonomiczne, rozwój narzędzi i technik pracy, emigrację z czasów I wojny światowej (tzw. *bieżeństwo*), wpływ kultur pogranicza itp. Zatem zjawisko ornamentowania domów było i nadal jest silnie osadzone w lokalnej kulturze¹. Stąd wynika potrzeba docenienia drewnianego zdobnictwa jako nieodłącznego elementu lokalnej tradycji.

Ponadto stare budownictwo na wsi coraz szybciej zanika: stare domy niszczą lub są pokrywane plastikowym sidingiem. Przemiany wiejskiego krajobrazu znacznie przyśpieszyły po 2000 roku. Gdzieniedzie, np. we wsi gminnej Czyże,

---

¹ Zob. Szewczyk J.: *Geneza zdobnictwa domów mieszkalnych we wsiach południowej i wschodniej Białostocczyzny*. "Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego" z.12, Białystok 2006, s.108-146.

którą jeszcze przed dwoma laty podawałem jako wzorcowy przykład wsi o tradycyjnej architekturze i bogatym zdobnictwie, dominuje biel nowego sidingu. Stara ornamentyka zanikła tam w ciągu pięciu lat. Dlatego pozostałości dawnego zdobnictwa warto traktować tak, jak wszelkie inne ginące wytwory kultury materialnej: należy je chronić i badać choćby tylko dlatego, że ginie. Nawet gdyby miały zniknąć z krajobrazu wsi, powinna pozostać po nich pamięć. Temu celowi ma służyć niniejszy przyczynek.

Upływ czasu spowodował, że obecnie stracił siłę argument ongiś słuszny, mówiący, że owo zdobnictwo „jest jeszcze świeże (...) dlatego też nie występuje nagła potrzeba, aby poświęcać mu większość starań służby konserwatorskiej”². Najstarsze zachowane do dziś dekoracje węglów liczą około siedemdziesięciu lat. Inne wykonano później i nadal można je zobaczyć w wielu wsiach. W niektórych wsiach, takich jak Wojszki, Plutycze i Kaniuki, wciąż pracują miejscowi wykonawcy drewnianych ozdób. Niemniej zjawiska fantazyjnego ornamentowania domów nie można już uważać za nowe, gdyż pojawiło się w okresie międzywojennym, a rozwinęło w latach trzydziestych, czterdziestych i pięćdziesiątych XX wieku. Większość jego wytworów ma ponad pół wieku i szybko zanika wskutek starości i celowych działań modernizacyjnych. Warto więc przyjrzeć się pozostałościom tego zjawiska zanim zniknie. Warto je zbadać z pietyzmem należnym z uwagi na jego walory estetyczne i metrykę.

Niniejsza praca ma także służyć zachowaniu tradycji budowlano-zdobniczych. W autorskim zamierzeniu ma być nie tylko zapisem dziedzictwa kulturowego w zakresie ornamentyki budowlanej (jako zbiór rysunków ornamentyki węglów), lecz także uwrażliwiać wszystkich, którym nieobojętny jest krajobraz podlaskiej wsi.

Zakres i metoda

Wymienione przesłanki uzasadniają potrzebę badań nad ludowym zdobnictwem architektonicznym, które na Białostocczyźnie przybiera różne formy, często bardzo fantazyjne. Takie badania zaczęto ostatnio prowadzić w kilku ośrodkach. Były i są także realizowane na Wydziale Architektury Politechniki Białostockiej. W niniejszym opracowaniu przedstawiam wyniki niezakończonych jeszcze badań,

---

² A. Kalisz: *Opinia dotycząca opracowania "Drewniana architektura w województwie białostockim, jej ochrona i koncepcja użytkowania"* [praca wykonana na zlecenie OBN w B-ku, umowa nr 46-GP-579.74.75 z 27.11.1975; opr. Jerzy Ullman (kierownik tematu), Magdalena Baron, Zygmunt Ciesielski i in.; Instytut Architektury Politechniki Białostockiej, Białystok 1977; maszynopis; t.1] – załącznik do ww. opracowania, Białystok 23.11.1977, s.3.

dotyczących *różnorodności zdobień umieszczanych na oszalowanych węglach w drewnianych domach wiejskich na Białostocczyźnie*.

Tak skonstruowany zakres opracowania wymaga komentarza. Otóż w wiejskich domach zdobienia były swego rodzaju "galanterią budowlaną"³, dodawaną do gotowego budynku. Rozmieszczano je, skupiając w pewnych uprzywilejowanych strefach. Ornamentykę przydawano oknom, listwom okapowym i szczytom, nieco rzadziej zdobiono drzwi, ale najczęściej zdobiono węgly, czyli naroża budynku. Właśnie tam występują najbardziej fantazyjne motywy oraz najbardziej różnorodne spektrum kształtów.

Katalog zdobnictwa powstał na bazie materiałów własnych oraz zasobów w archiwum dawnego Zakładu Architektury i Planowania Wsi, na Wydziale Architektury Politechniki Białostockiej⁴. Zbiory archiwalne były zbierane podczas studenckich praktyk inwentaryzacyjnych realizowanych w latach 1983-2006. Zbiory własne pozyskałem w terenie.

Uwzględniłem także materiał ikonograficzny zebrany i opublikowany w 2007 roku przez Artura Gawła, który w swoim albumie wydanym w 2007 roku zamieścił na ponad 30 rysunkach i kilkudziesięciu zdjęciach wzory ornamentalne zdobień węglów drewnianych domów z obszaru dawnego województwa białostockiego⁵.

Dotychczasowy stan badań

Do lat sześćdziesiątych XX wieku jedyną pracą poruszającą (jako jeden z wątków) tematykę ludowego zdobnictwa na obszarach wiejskich, charakteryzujących się przenikaniem polskich i białoruskich wpływów etnicznych, była wydana w 1935 roku „Sztuka ludowa Wileńszczyzny i Nowogródzczyzny” Witolda Dynowskiego. Nie dotyczyła Podlasia, niemniej naświetlała wiele zjawisk wspólnych dla terytoriów pogranicza polsko-ruskiego. Wniosła m.in. wiedzę na temat genezy, rozpowszechnienia i kształtów ozdób okiennych, tzw. *naliczników*. Później dopiero w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych temat poruszano na łamach wydawanego w Białymstoku białoruskojęzycznego czasopisma „Niva” w postaci krótkich

---

³ To określenie zastosował po raz pierwszy w 1934 roku Witold Dynowski w swojej książce pt. *Sztuka ludowa Wileńszczyzny i Nowogródzczyzny*, Księgarnia św. Wojciecha, Wilno, 1935, s.18.

⁴ Struktura organizacyjna w dniu 1 stycznia 2007 roku, kiedy to ukończyłem kompletowanie zbiorów.

⁵ A. Gawł: *Zdobnictwo drewnianych domów na Białostocczyźnie*. Orthdruk, Białystok, 2007, s. 125-143.

tekstów publicystycznych i pojedynczych zdjęć. Materiały w „Niwie” oraz pokrewnych „Kalendarzach Białoruskich” opracowywano z pominięciem krytyki naukowej. Mają wartość cennego źródła, ale nie dowodu opatrzonego wnioskami⁶.

Pierwszą próbę naukowego opracowania tematu podlaskiego drewnianego zdobnictwa podjął w drugiej połowie lat siedemdziesiątych Jerzy M. Ullman z zespołem (Magdalena Baron, Zygmunt Ciesielski i in.), na zlecenie Ośrodka Badań Naukowych w Białymstoku. Owo przedsięwzięcie, realizowane w ówczesnym Instytucie Architektury Politechniki Białostockiej, zaowocowało dwoma opracowaniami podkreślającymi wagę tematu, lecz dość ogólnymi, opartymi na niejasnych kryteriach oceny drewnianej architektury oraz postulującymi dyskusyjne propozycje odnowy zabytkowej tkanki budowlanej⁷. W opracowaniach przyjęto bez dowodu hipotezy nt. pochodzenia drewnianego zdobnictwa i przedstawiono wybrane przykłady zdobień.

W latach sześćdziesiątych aż do połowy osiemdziesiątych nie pojawiły się inne istotne opracowania naukowe poświęcone podlaskiemu zdobnictwu. Nieliczne wzmianki nt. zdobień podlaskich domów zamieszczano w literaturze naukowej etnograficznej i architektonicznej bez prób wnioskowania. Owe wzmianki były pozbawione spójnego wyводу opartego na metodycznej analizie materiałów i nie zawierały ukierunkowanej syntezy wiedzy o ludowym drewnianym zdobnictwie architektonicznym w regionie. Powstawały ubocznie przy okazji badań nad budownictwem Białostocczyzny. Ich wartością było natomiast to, że poszerzały wiedzę o różnorodności form i motywów zdobniczych.

Od połowy lat osiemdziesiątych stopniowo coraz głębiej eksplorowano zagadnienia ludowego zdobnictwa architektonicznego na tle zróżnicowania ludowej kultury

⁶ Zob. np. następujące artykuły: Ciłujecka J.: *Rodnaja Belastoččyna. Panarama Čaromch-
auskaj gminy*. „Belaruskij Kaljandar” 1995 str.63-80; Gajduk M.: *Karankavaja*. „Niva”
nr 47(978) 4.11.1974 s.3; Juźwiuk U.: *Znešnjae uprygožvanne chat*. „Belaruskij Kaljandar”
R.13 1969 s.217-222; Łobač M.: *Narodnaja kultura*. Cz.VI: *Advečnyja spadarožniki*. „Belaru-
skij Kaljandar” 1984 s.153-174; Snarski I.: *U vyrablenaj z dreva*. „Belaruskij Kaljandar” 1977
s.120-130.

⁷ Ciesielski Z., *Charakterystyka drewnianego budownictwa ludowego w województwie biało-
stockim*. Nauka i Praktyka nr 1/1980 s.29-45; Plichta Zdzisław, Ullman Jerzy: *Koncepcja
ochrony i rehabilitacji obiektów architektury drewnianej*. [w:] „Nauka i Praktyka” nr 2/1978
OBN s.95-111; *Drewniana architektura w województwie białostockim, jej ochrona i koncep-
cja użytkowania*. Instytut Architektury Politechniki Białostockiej, Białystok 1977 [maszynopis:
praca wykonana na zlecenie OBN w B-ku, umowa nr 46-GP-579.74.75 z 27.11.1975; opr.
Jerzy Ullman (kierownik tematu), Magdalena Baron, Zygmunt Ciesielski i in.; t.1]

budowlanej na obszarze Białostocczyzny. Wyniki publikowano w rozprawach i materiałach autorstwa Tomasza Strączka i Mariana Pokropka⁸ oraz Zofii Cybulko⁹.

Ostatnimi laty podjęto nowe, bardziej konsekwentne próby rozpoznania tematu. Serię artykułów ilustrowanych własnymi rysunkami podlaskich zdobień opublikował Witold Czarnecki¹⁰. Systematyczne badania rozpoczęli pracownicy Muzeum Podlaskiego w Białymstoku (Artur Gawel¹¹) oraz Wydziału Architektury P.B. (Jadwiga Żarnowiecka¹², Halina Łapińska¹³, Danuta Korolczuk¹⁴), w szerszym zakresie uwzględniając uwarunkowania sprawcze i kontekst, w którym rozwijało się lo-

⁸ Pokropek M., Strączek T.: *Osadnictwo i tradycyjne budownictwo drewniane okolic Ciechanowca na przykładzie przysiółków drobnoszlacheckich Piętki i Gręzki w woj. łomżyńskim*. „Rocznik Białostocki” T.XVIII. Muzeum Okręgowe w Białymstoku, Warszawa 1993 s.9-136

⁹ Np. kilka tomów "Dokumentacji historyczno-przestrzennej wsi" Nowoberezowo, Czyże, Ryboły i Trześcianka [wykonane na zlecenie Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Białymstoku; opr. Zofia Cybulko, rzeczozn. Marian Pokropek, Przedsiębiorstwo Państwowe – Pracownie Konserwacji Zabytków Oddział w Białymstoku / Pracownia Dokumentacji Historycznej, Białystok 1984-87]; Cybulko Z.: *Dom mieszkalny w zagrodzie wydłużonej typu bielsko-hajnowskiego*. „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” z.7, 2002 s.189-205;

¹⁰ Czarnecki W.: *Przemiany w architekturze Podlasia*. „Zeszyty Naukowe Politechniki Białostockiej Architektura” z.15 [Nauki Techniczne Nr 105]; Wydawnictwa P.B., Białystok 1996 s.9-19. Czarnecki W.: *Wieś podlaska*. „Zeszyty Naukowe Wieś Polska”, Instytut Architektury i Planowania Wsi, Politechnika Krakowska, Kraków 1996. Czarnecki W.: *Przemiany w architekturze wsi podlaskiej*. VII Konferencja Naukowa z cyklu „Kierunki Planowania Przestrzennego i Architektury Współczesnej Wsi, Białystok 17-18 maja 1996. Wydział Architektury Politechniki Białostockiej, Białystok 2006 s.26-30. Czarnecki W.: *Zagrożenia budownictwa drewnianego na Podlasiu*. „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki PAN”, z.1/2002, Warszawa 2003 s.57-62

¹¹ Gawel A.: *Zdobnictwo architektoniczne w drewnianym budownictwie na terenie gminy Dubicze Cerkiewne*. [w:] Dziedzictwo kulturowe regionu Puszczy Białowieskiej – wybrane zagadnienia: wyniki polsko-białoruskich warsztatów inwentaryzacyjnych, lipiec 2002 [red. H. Łapińska, M. Stepaniuk]. Północnopodlaskie Towarzystwo Ochrony Ptaków, Białystok 2003 s.115-122

¹² Żarnowiecka J.: *Cechy regionalne w zabudowie zagrodowej wsi na przykładzie regionu północnowschodniego*. [w:] Materiały Seminarium Współczesna architektura wsi – problemy regionalności i regionalizacji. Hołny Meyera, Warszawa 1990 s.110-124. Żarnowiecka J.: *Możliwości i uwarunkowania wykorzystania tradycji regionalnych w kształtowaniu współczesnej zabudowy zagrodowej – na przykładzie regionu północno-wschodniego*: Rozprawa doktorska obroniona w 1990 r. w IGPIK, Warszawa 1990 (maszynopis)

¹³ Zob. *Dziedzictwo kulturowe regionu Puszczy Białowieskiej – wybrane zagadnienia: wyniki polsko-białoruskich warsztatów inwentaryzacyjnych*, lipiec 2002 [red. H. Łapińska, M. Stepaniuk], Północnopodlaskie Towarzystwo Ochrony Ptaków, Białystok 2003.

¹⁴ Korolczuk D., Szewczyk J.: *The heritage of wooden architecture and ornamentation in multi-cultural region of Bielsk Podlaski – Hajnówka*. [w:] *Wooden Architecture in Northern Europe. Proceedings of the International Conference*, 9-10 Sept.2003, Szczecin, Poland. TU Szczecin, Szczecin 2004 s.95-106

kalne zdobnictwo drewniane. Oto np. w 2007 roku ukazała się popularno-naukowa książka pracownika Muzeum Podlaskiego w Białymstoku Artura Gawła, poświęcona *stricte* tematowi¹⁵. Wartością książki jest przede wszystkim niezwykle bogaty porównawczy materiał ikonograficzny, w postaci ok. 250 wysokiej jakości barwnych zdjęć i kilkuset rysunków najcelniejszych przykładów zdobnictwa drewnianych domów na Białostocczyźnie, opatrzonych zwięzłym trójjęzycznym komentarzem. Jednak owe przedsięwzięcia badawcze nie wyczerpały tematu; przeciwnie – ukazały złożoność tematyki i uwypukliły potrzebę dalszych, szerzej zakrojonych i głębszych badań.

Badanie drewnianej ornamentyki chłopskich domów na Białostocczyźnie rozpocząłem przed kilku laty¹⁶. W 2003 roku podjąłem pierwszą próbę usystematyzowania zdobień węglów opierając się na zbiorze około stu motywów¹⁷ (zebrane wówczas materiały uwzględniam także w niniejszej pracy). Rozszerzony zbiór 412 motywów ornamentyki węglów włączyłem do swej rozprawy doktorskiej¹⁸. Obecnie zbiór liczy ponad sześćset skatalogowanych i opisanych elementów. Wraz

¹⁵ Gawel A.: *Zdobnictwo drewnianych domów na Białostocczyźnie*. Orthdruk, Białystok 2007.

¹⁶ Szewczyk J.: *Ściana szczytowa chaty bielsko-hajnowskiej*, [w:] D. Korolczuk [red.]: X Międzynarodowa Konferencja z cyklu Kierunki Planowania Przestrzennego i Architektury Współczesnej Wsi, nt. „Współczesne przekształcenia przestrzenne obszarów wiejskich – stan istniejący oraz uwarunkowania i możliwości rozwoju”, Białystok 29-30 maja 2003, Politechnika Białostocka, Białystok 2006 s.249-258. Szewczyk J.: *Tradycyjne okno w architekturze ludowej pogranicza polsko-białoruskiego*, [w:] D. Korolczuk, *op.cit.* s.259-269. Szewczyk J.: *The origins of the new craft: The roots of rich vernacular wooden ornamentation in the region of Bielsk Podlaski – Hajnówka*. [w:] Proceedings of the International Conference: Traditional craft in 21st century architecture [org.] Politechnika Szczecińska, Szczecin 4-5.04.2005, Wydawnictwa Politechniki Szczecińskiej, Szczecin 2005 s.106-112. Szewczyk J.: *The Roots of Rich Traditional Vernacular Ornamentation in Białystok Countryside*, [w:] *Sovremennye problemy architektury i strategija architekturnogo obrazowanija – Sbornik naučných trudov*, „Architekturnye tetrady” v.1, Ministerstvo obrazowanija Respubliki Belarus', Belorusskij nacionalnyj techničeskij universitet, Minsk 2006 s.74-79. Szewczyk J.: *Zdobnictwo drewnianych chat na Podlasiu i Suwalszczyźnie*. [w:] W.Czarnecki (red.): *Budownictwo drewniane w gospodarce przestrzennej europejskiego dziedzictwa*, WSFiZ, Białystok 2004 s.413-426. Szewczyk J.: *Geneza zdobnictwa domów mieszkalnych we wsiach południowej i wschodniej Białostocczyzny*, [w:] „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego” z.12, 2006 s.108-146.

¹⁷ J. Szewczyk: *Węglowania wiejskich chat wschodniej Białostocczyzny*, [w:] J.Uścinowicz (red.): I Międzynarodowa Konferencja Naukowa nt. Architektura Kultur Lokalnych Pogranicza: Architektura Polski, Litwy, Białorusi i Ukrainy, [org. Wydział Architektury P.B. i SARP o/Białystok, Białystok 28-30.11.2003], Wydział Architektury P.B., Białystok 2006 s.209-216.

¹⁸ J. Szewczyk: *Rola technik komputerowych w waloryzacji i rewitalizacji architektury regionalnej, na przykładzie drewnianej zabudowy zagrodowej wybranych wsi województwa podlaskiego*. Rozprawa doktorska (maszynopis), Warszawa 2005.

z wcześniej opublikowanym zbiorem 344 form zdobniczych okien¹⁹ stanowi kolejny etap w kierunku opracowania katalogu ludowego zdobnictwa domów mieszkalnych na Białostocczyźnie. Na razie jednak to zamierzenie nie zostało sfinalizowane.

Podsumowując, dzisiejszy stan wiedzy na temat drewnianego zdobnictwa wiejskich domów na Podlasiu, trzeba powiedzieć, że jest on niepełny. Wciąż brakuje spójnych, kompletnych prób pełnego osadzenia tej grupy wytworów kultury materialnej w szerokim kontekście geograficznym, historycznym i etnokulturowym. Nie ma też kompletnych opracowań katalogowych. Niniejszy artykuł z katalogiem jest kolejnym przyczynkiem do wypełnienia tej luki.

Wyniki

Węgly kształtowano według określonych zasad i proporcji, narzuconych zwyczajem albo upodobaniem. Zasadniczo miały podział dwu-, trójdzielny lub czterodzielny, co zależało od sposobu odeskowania domu.

W domach odeskowanych na całym licu poziomymi listwami stosowano najczęściej dwu- lub trójdział węglów. Oblicowanie naroża składało się wówczas z deski z okapnikiem, okrywającym podwalinę (miały wysokość równą 1/8 do 1/12 całkowitej wysokości węgła), deski głównej z polami płycinowymi oraz zwieńczenia listwą gzymsową, nad którą umieszczano pojedyncze, kwadratowe pole płycinowe. To ostatnie nie zawsze występowało, a czasami stanowiło kompozycyjną część głównej deski.

Wiele starszych domów odeskowano poziomymi listwami jedynie ponad poziomem parapetów, poniżej zaś (pod oknami) były obite listwami ustawianymi pionowo. Do takiego charakterystycznego podziału elewacji nawiązywano wówczas w oblicowaniu węglów, które składały się z czterech następujących stref:

- części podwalinowej (deski z okapnikiem, które okrywały podwalinę; o wysokości równej około 1/8 do 1/10 całkowitej wysokości zrębu)
- dolnego trzonu (o wysokości ok. 1/4 wysokości zrębu; najczęściej z jednym polem płycinowym, w którym nabijano żłobiony klocek przyrmowy)
- zasadniczego górnego trzonu (wysokim na ponad pół zrębu, z dwoma lub trzema polami płycinowymi wypełnionymi ornamentem laubzegowym)

---

¹⁹ J. Szewczyk: *Katalog ludowego zdobnictwa okien w drewnianych domach wiejskich na Białostocczyźnie*. "Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego" z.13, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Białymstoku, Białystok 2007 s.178-206.

- zwieńczenia oddzielonego gzymsem (z pojedynczym kwadratowym polem płycinowym o wysokości około 1/10 całkowitej wysokości zrębu)

Zatem dwie strefy leżały powyżej wysokości parapetu okien, a dwie (zwykle krótsze, a szersze) leżały poniżej, tj. na wysokości dolnego pasu szalowania. Ów układ bywał modyfikowany, niemniej z racji powszechności można go uważać za najbardziej charakterystyczny. Był powszechny w wielu wsiach w dorzeczu górnej Narwi i pasie przygranicznym.

Poza powyższym podziałem istniał podział na pola płycinowe. Najczęściej jedno pole znajdowało się w strefie dolnej podokapowej, dwa w części zasadniczej górnej i ewentualnie jedno w zwieńczeniu, co dawało układ czteropłycinowy. Spotyka się także węgly jednopłycinowe, dwu-, trzy- i pięciopłycinowe. W kilku domach zachowały się węgly sześciopłycinowe, które należy jednak uznać za przypadki rzadkie, niereprezentatywne, wyjątkowe.

Pola płycinowe zawsze miały kształt prostokąta lub kwadratu. Najczęściej były obramowane ozdobnie grubą profilowaną listwą (najczęściej o profilu trójkąta, rzadziej prostokąta), czasami pozostawały bez obramowania. Na ogół pola wypełniano drewnianymi aplikacjami, przybijanymi w środku do deski podłoża. W związku z tym wytworzyły się pewne zasady doboru aplikacji do pola płycinowego.

Pola o kształcie kwadratu umieszczano w zwieńczeniu lub (jako akcenty kompozycji) w zasadniczym górnym trzonie węgła. Były tłem dla motywów zdobniczych, takich jak ostrosłupy i koła, rzadziej umieszczano tam motywy zwierzęce (sylwety wiewiórki, zająca, orła albo gołębia), stylizowane kształty roślinne (symetryczne lub asymetryczne, w tym symbole płodów rolnych), czasami motywy solarne a bardzo rzadko – znaki i symbole (np. serce, inicjały gospodarza lub symbole religijne).

Pola o kształcie wydłużonego prostokąta umieszczano w części dolnej trzonu. Wewnątrz nich zwykle przybijano pryzmoidalne, grube drewniane klocki, proste lub ozdobnie rytmicznie profilowane, karbowane albo nawiercane. W kompozycjach naroży takie pola bywały czasami nieco szersze od pozostałych.

Inne pola, o kształcie wydłużonego prostokąta, umieszczano w górnej, zasadniczej części trzonu. Wewnątrz nich przybijano skomplikowany ornament laubzegowy, przedstawiający stylizowane motywy roślinne. Najczęściej były to symetryczne wici roślinne, rzadziej stosowano ornament asymetryczny. Czasami ornament wzbogacano symbolami i stylizowanymi figurami zwierzęcymi. W niektórych przypadkach wewnątrz jednego pola umieszczano kilka ornamentalnych figur wyciętych w deskach. W ostatnich latach pojawiły się także zdobienia wycinane w płytach pilśniowych.

Najbardziej ekspresyjnymi elementami węglowań są charakterystyczne, symetryczne, ażurowe kształty, wycinane w deskach za pomocą laubzeg i przybijane w środku pól płycinowych. Zarejestrowano wiele takich kształtów. Wycinano je wg obrysu wykonanego wzdłuż tekturowego szablonu za pomocą ołówka lub gwoździa. Ta metoda była dość pracochłonna. Aby nieco uprościć pracę, wycinano kształty symetryczne wykorzystując jeden “połówkowy” lub “ćwiartkowy” szablon przykładany kilkakrotnie w lustrzanym odbiciu.

Czasami ozdoby wykonywał gospodarz, ale częściej – wynajęty cieśla, posiadający odpowiedni zestaw szablonów. Nie w każdej wsi byli odpowiednio wyposażeni i zdolni cieśle. Nieraz wiejski cieśla wykonywał zlecenia w sąsiednich wsiach, a nawet gminach. Mógł wówczas ozdobić wiele domów korzystając z jednego zestawu szablonów. Wówczas w całej okolicy występowały podobne lub nawet identyczne motywy. Ów fakt oddziaływania wzorców wykonywanych według szablonów i propagowanych przez jeden warsztat ciesielski tłumaczy powszechność niektórych (bo jednak nie wszystkich) motywów na rozległym terytorium wschodniego Podlasia. Jednak co ciekawe, nawet domy *kożuchowane*²⁰ przez jednego cieślę, według jednego niepowtarzalnego zestawu szablonów, różniły się od siebie – “szablonowe” wzory przybijano bowiem w różnych układach, dodawano różne dodatkowe aplikacje (nieraz wycinał lub rzeźbił je gospodarz), a ponadto malowano na różne kolory.

W przypadku najbardziej rozpowszechnionego motywu, to jest mocno stylizowanego, podwójnie symetrycznego kształtu wici roślinnej, zauważamy ciekawą cechę, wspólną dla całej grupy owych kształtów. Mianowicie, takie stylizowane symetryczne kształty mają budowę węzłową powtarzalną (którą dziś określilibyśmy jako fraktalną i tak też nazywają ją niektórzy badacze²¹). Ta charakterystyczna budowa polega na tym, że większy kształt wycięty w desce składał się z kilku powtarzalnych albo przynajmniej podobnych profili, układanych w określoną całość, zwykle symetryczną. Miejsca styku profili były “węzłami”. Owa cecha powodowała, że wiejskim cieślom nietrudno było zaprojektować wiele różnych kształtów za pomocą kilku prostych szablonów. Zaledwie kilka krzywizn tekturowego szablonu umożliwiało zaprojektowanie i wycięcie w desce niemal nieograniczonej liczby aplikacji o dowolnych proporcjach i długości.

---

²⁰ Obijanie naroży ozdobnymi deskami nazywano w literaturze *kożuchowaniem* lub *węglowaniem*. Jest także kilka gwarowych nazw obijania naroży.

²¹ Por. analizę przekształcenia fraktalnego detalu, w tym przypadku okna w: Żarnowiecka J.C.: *Przestrzeń informatyczna i architektura regionalna. Rozpoznanie komputerowych metod analizy, oceny i wspomagania projektowania architektury regionalnej*. Wydawnictwa Politechniki Białostockiej – Rozprawy Nr 111, Białystok 2004 (nie mylić z tzw. wymiarem fraktalnym).

W latach pięćdziesiątych pojawił się jeszcze jeden typ zdobień naroży, mianowicie malatury. Wykonywano je farbą olejną od tekturowych lub kartonowych szablonów. Geneza zdobień malaturowych jest nieznana, choć można się domyślać, że naśladowały analogiczne wzory malarskie, powszechnie stosowane w latach czterdziestych (i później) do dekorowania wnętrz mieszkalnych – zwłaszcza w izbach paradnych (wzory we wnętrzach były naśladownictwem ornamentyki tapet, które w miastach spotykano już w XIX wieku, skąd trafiały na wieś za pośrednictwem żydowskich handlarzy z okolicznych miasteczek). Zdobienia na prostych pionowych deskach węglowych, malowane od szablonów na wzór tapet, zachowały się m.in. Babia Góra w gm. Narewka, Nowinnik, Gorodczyno i Gradoczno w gm. Narew, Czyże, Klejniki i Zbucz w gm. Czyże, Dubicze Osoczne i Nowokornino w gm. Hajnówka, Wojnówka w gm. Dubicze i Kol. Turo w gm. Supraśl. Ponadto w Starym Berezowie i kilku innych wsiach istnieją zarówno opisane wyżej zdobienia malaturowe, jak również inne, przedstawiające symbole roślinne i solarne, naniesione na kilka profilowanych desek nabitych na węgłowanie narożnika.

Moda na zdobienia malarskie powróciła na krótko w latach 70. i 80. w architekturze murowanych wiejskich i miejskich willi. Otóż na kilkukondygnacyjnych “betonowych kostkach” umieszczano wzory malaturowe w postaci aplikacji na tynku, lub po prostu malowano je farbami od szablonów, tak jak dawniej. Ów zwyczaj wygasł w ostatnich dekadach, gdy przestano stawiać ponure domy według projektów typowych.

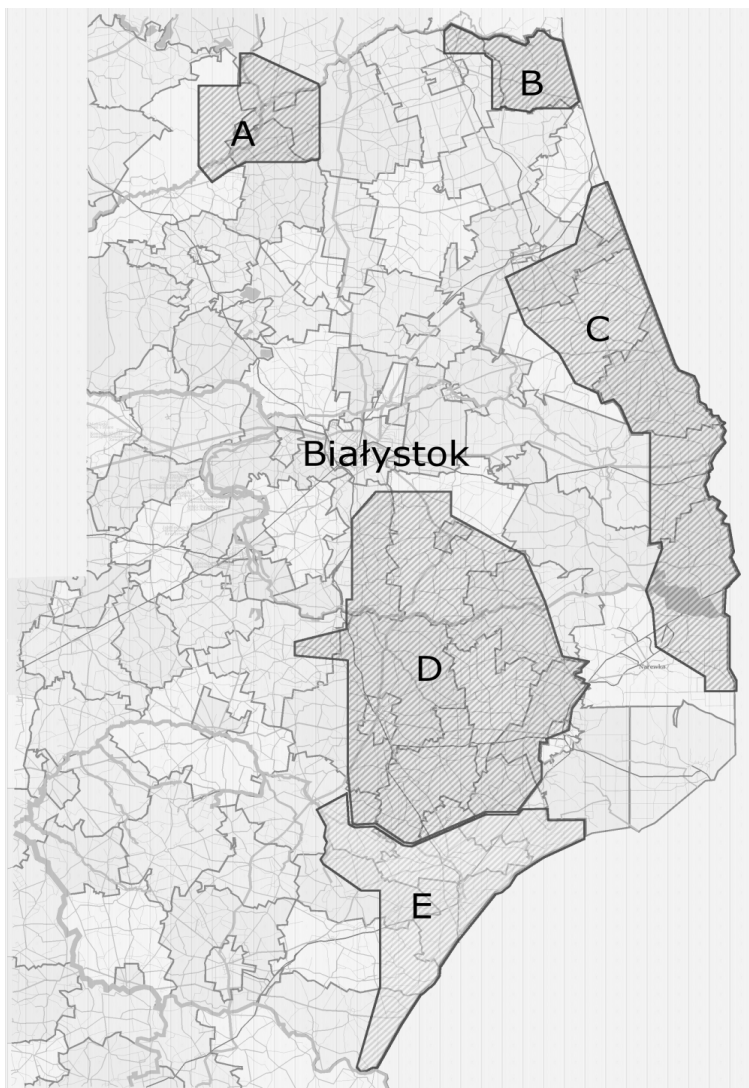
Po okresie dominacji budownictwa na podstawie projektów typowych, w latach 90. powróciło zainteresowanie wznoszeniem budynków o tradycyjnych formach. Pojawiły się także nowe rozwiązania ornamentacyjne, w pewnej mierze nawiązujące do regionalnych tradycji zdobienia budynków, w tym także naroży. Kilka rodzajów nowych zdobień naroży zyskało pewną popularność. Np. w gminie Dubicze Cerkiewne firma budowlana *Dworek Polski* spopularyzowała systemy szalowania z użyciem nieregularnie ciętych desek; w tej konwencji utrzymane są też zdobienia naroży za pomocą desek o falistym profilu. Na obszarze Sokólszczyzny, a także na południe od gminy Narew rozpowszechniły się naroża z aplikacjami w postaci pionowych toczonych wałków. Wokół Puszczy Białowieskiej napotkano naroża ozdobione kształtami z komiksów. Warto także zauważyć sporą liczbę naroży nietypowych, trudnych do sklasyfikowania, niepowtarzalnych, świadczących o nieskrępowanej pomysłowości twórców.

Podsumowanie

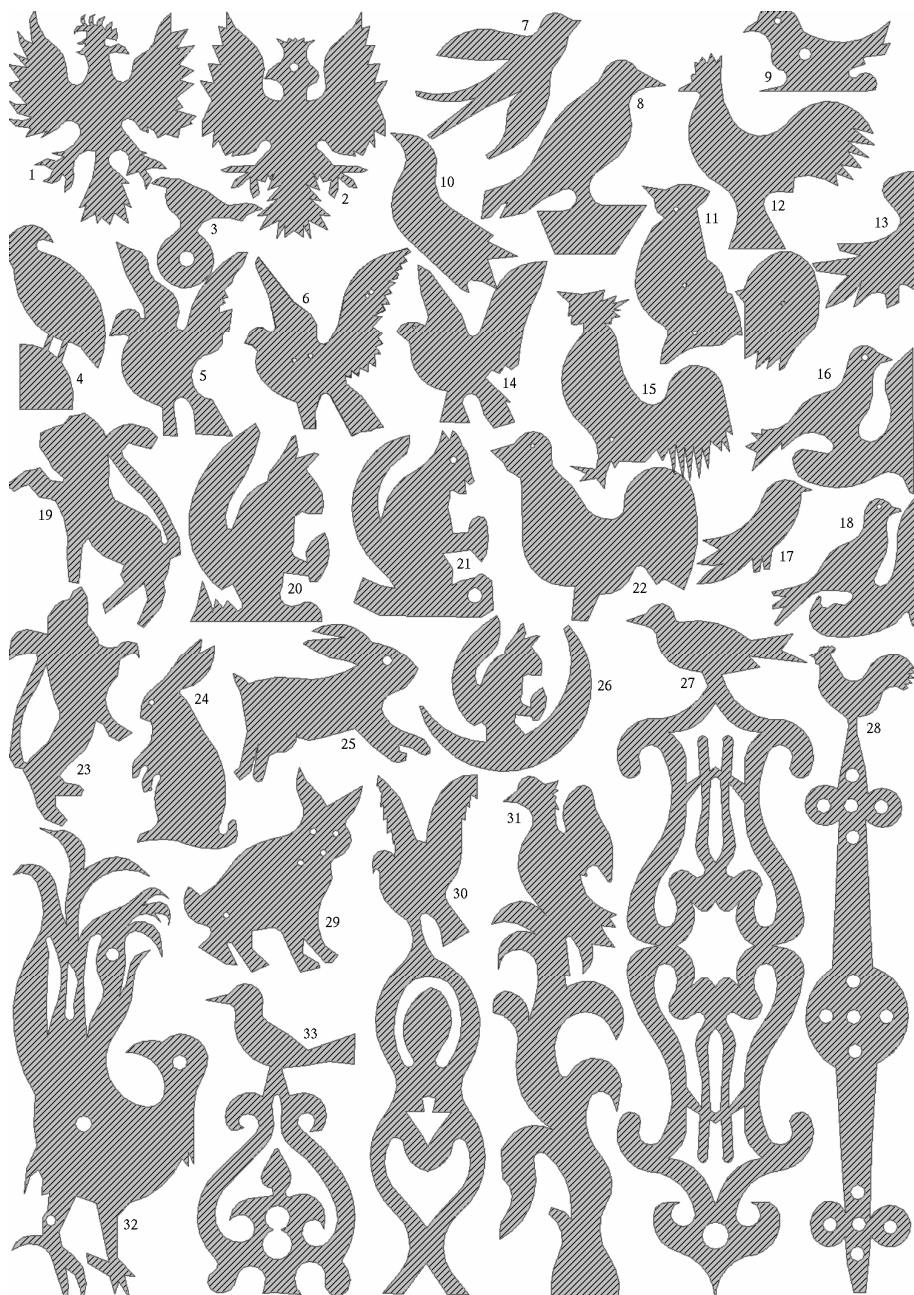
Podsumowując powyższe, można stwierdzić, że fantazyjne zdobnictwo węglów w drewnianych domach, występujące na obszarze Białostocczyzny, doprowadziło do wytworzenia się ponad sześciuset motywów ornamentalnych. Treść zdobień odzwierciedla różne aspekty lokalnej kultury i przeważnie nawiązuje do pojęć przyrodniczych (wici roślinne, pary ptaków itp.). Czasami, zdobiąc węgły, wprowadzano elementy symboliczne, np. formy geometryczne oznaczające zasiane pola oraz stylizowane rzeźbione i wycinane rośliny mające zapewnić rolnikowi pomyślność, m.in. kłosa zboża i stylizowane gałązki, a także sylwety ptaków. Spotyka się też domy z narożami imitującymi architekturę murowaną (pilastry), symbole narodowe (orzeł), litery (prawdopodobnie inicjały imienia właściciela, pisane zarówno alfabetem łacińskim jak też cyrylicą), symbol lilijki lub harfy, a nawet butelki.

Można przyjąć, że zwyczaj węglowania i zdobienia naroży mógł powstać z przyczyn klimatycznych, utwalić i upowszechnić się w wyniku uwarunkowań ekonomicznych, rozwinąć się najpierw wskutek naśladownictwa form miejskich, a później w rezultacie indywidualnych poszukiwań twórczych. W latach powojennych z elementów zdobniczych naroży, okien i szalowań zaczęto tworzyć skomplikowane kompozycje obejmujące frontową część domu lub cały budynek. W niektórych wsiach, takich jak Plutycze i Augustowo w gm. Bielsk Podlaski, ornamentyka tego typu jest nadal rozwijana. Lokalnie deski są zastępowane przez płyty wiórowe lub pilśniowe, a drewniane szalowanie przez winylowy siding.

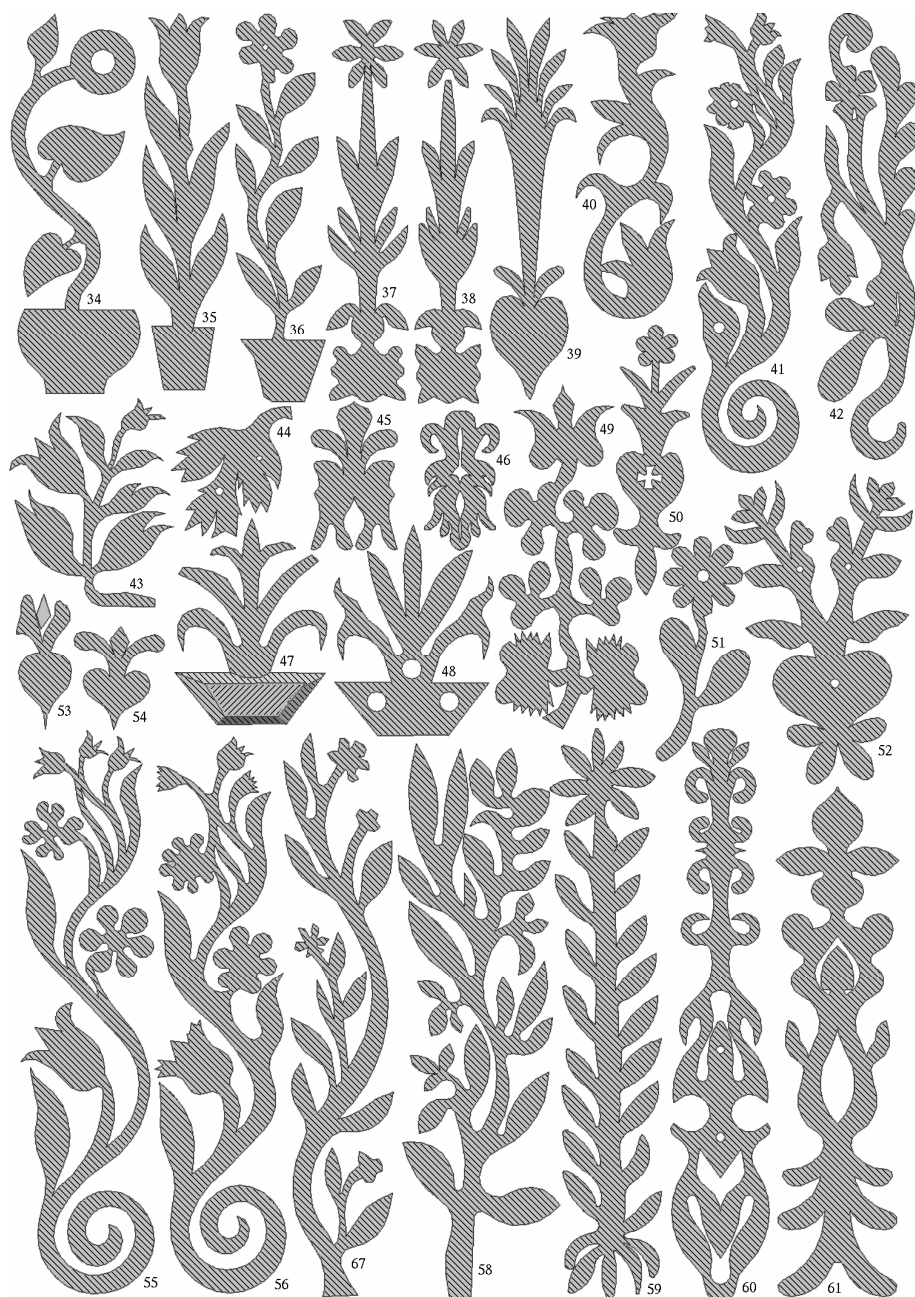
Całokształt zdobnictwa pozostaje nadal interesującym polem badań, a wyjaśnienia wciąż wymaga datowanie poszczególnych zdobień jak również bardziej dokładne określenie ich genezy.

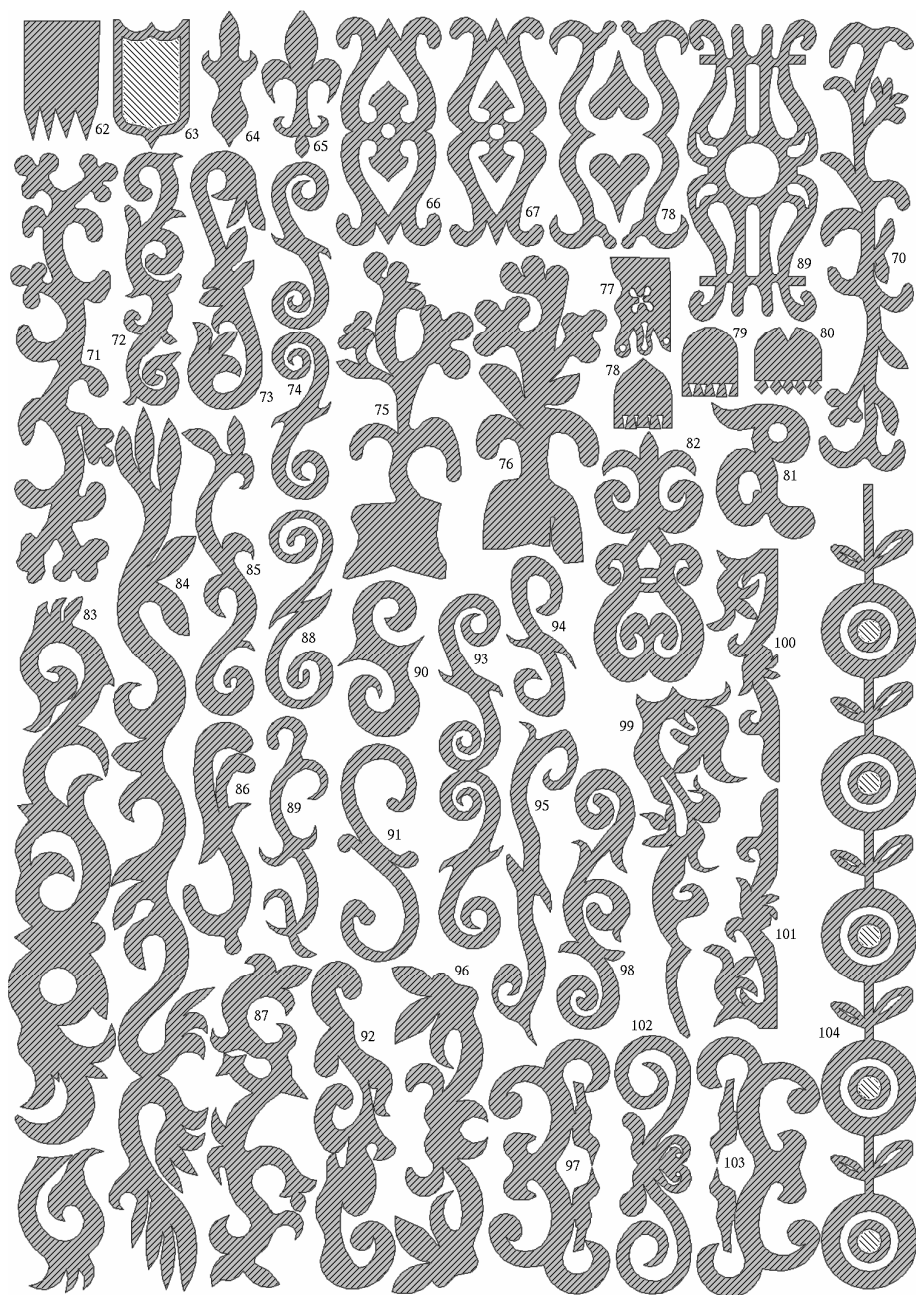
Rys. 1. Lokalizacja wsi przebadanych podczas praktyk inwentaryzacyjnych w latach 2002-2005, oraz granice obszarów z zachowaną starą tkanką budowlaną i zdobieniami. **Obszar "A"**: dobrze zachowane stare zagrody i domy we wsiach nadbiebrzańskich. **Obszar "B"**: stare drewniane ludowe budownictwo, archaiczne konstrukcje i zdobnictwo. **Obszar "C"**: duży procent starej, archaicznej, niezmodernizowanej zabudowy i reliktowych konstrukcji (dachy na sochach), stare zdobnictwo ukształtowane w okresie międzywojennym. **Obszar "D"**: powszechne występowanie fantazyjnego zdobnictwa, przeważnie z lat powojennych. **Obszar "E"**: dobrze zachowane stare domy w strefie przygranicznej. Opracowanie: J. Szewczyk, 2005 (oryginał barwny w posiadaniu autora oraz w archiwum Zakładu Architektury i Planowania Wsi, Wydziału Architektury Politechniki Białostockiej).

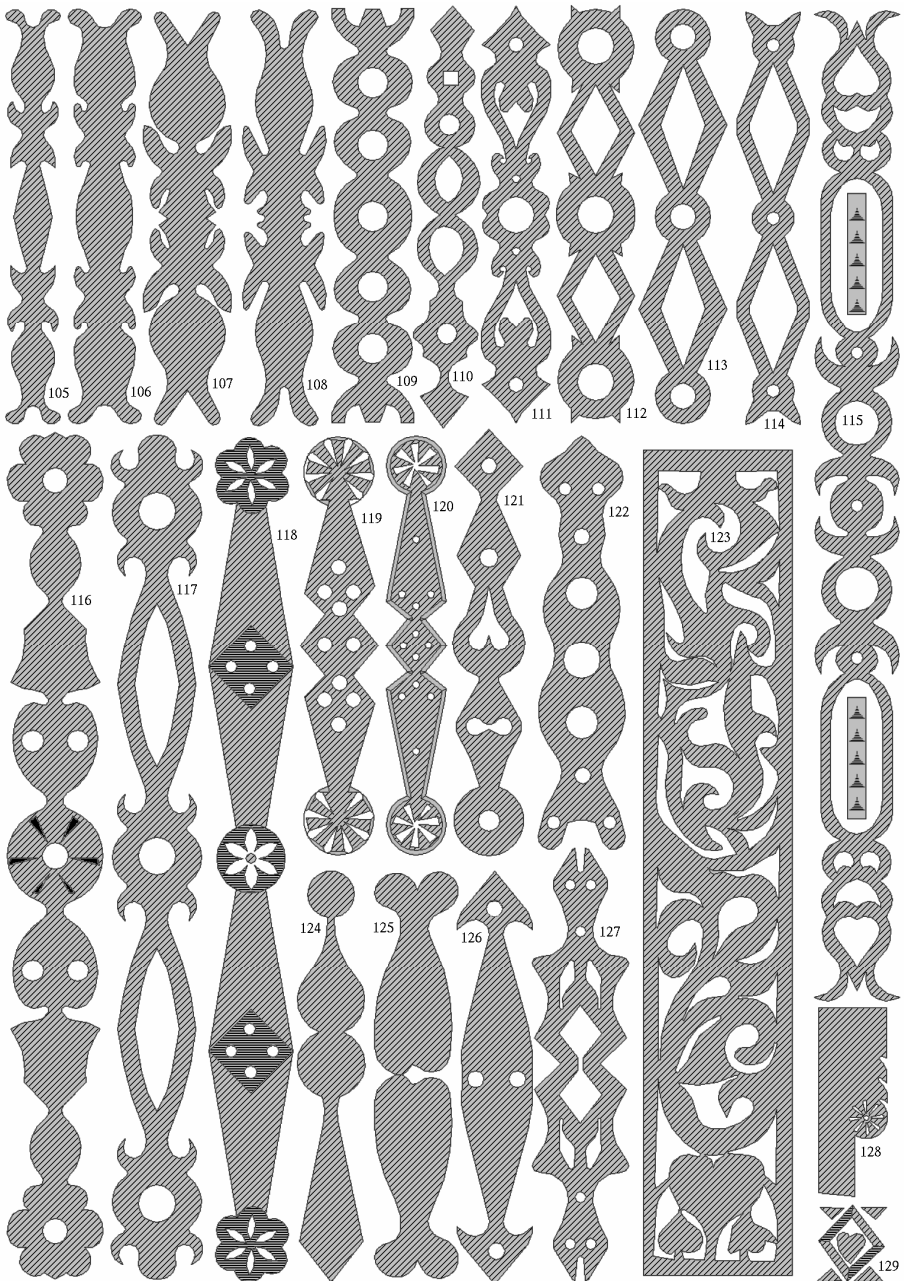
Rys. 2. Wzory motywów ornamentalnych na narożach podlaskich domów

Rys. 3. Wzory motywów ornamentalnych na narożach podlaskich domów

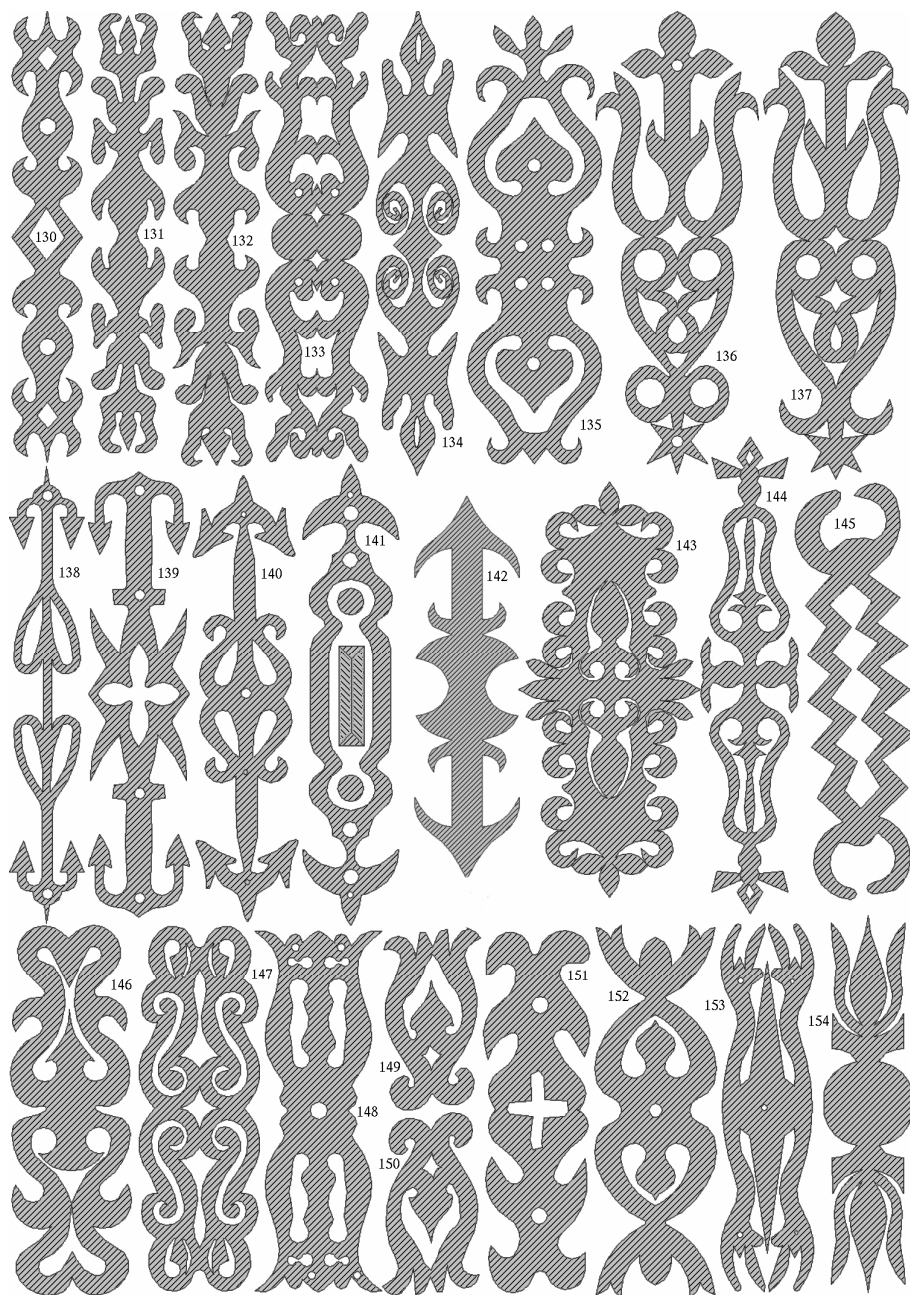

Rys. 4. Wzory motywów ornamentalnych na narożach podlaskich domów

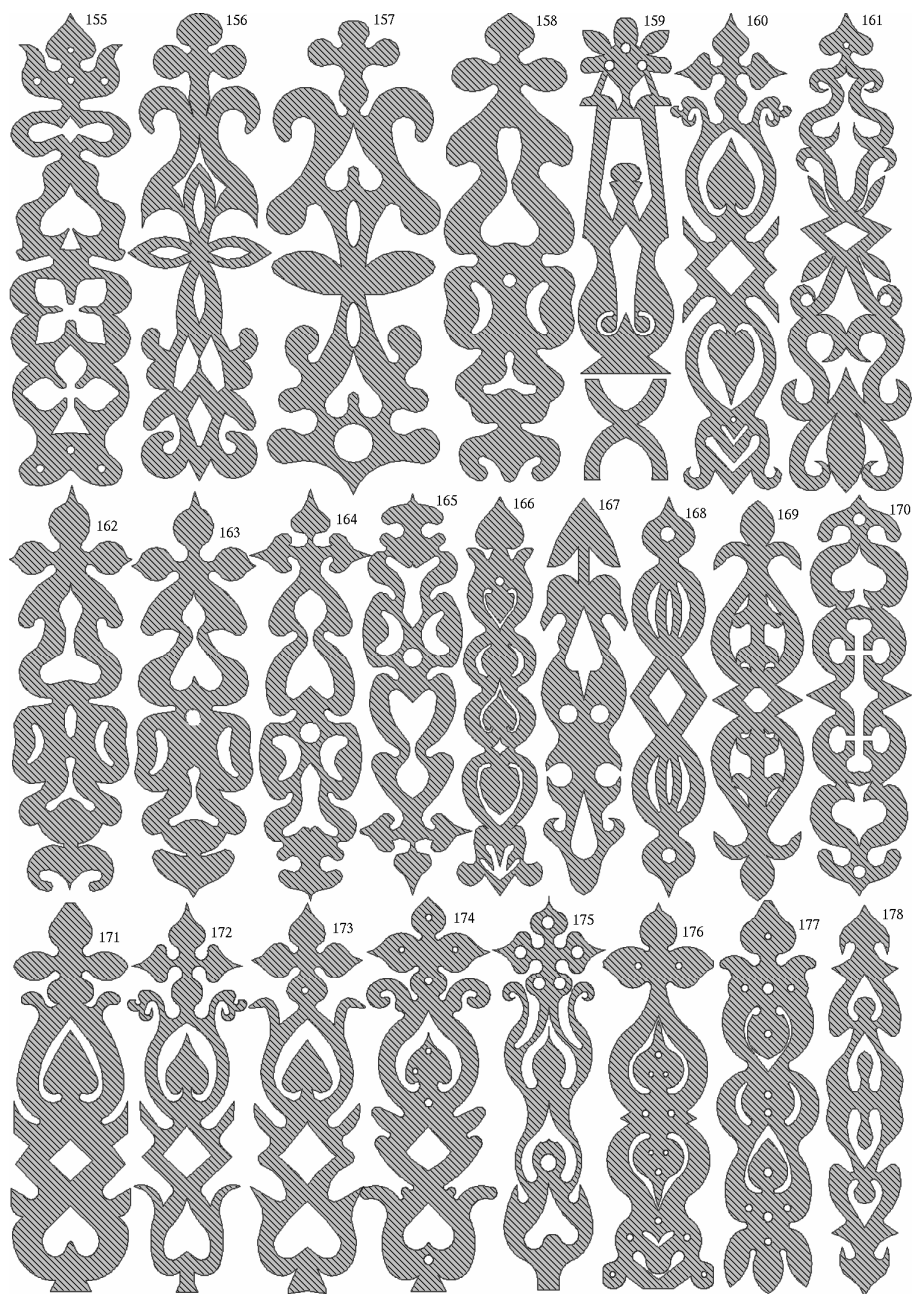

Rys. 5. Wzory motywów ornamentalnych na narożach podlaskich domów

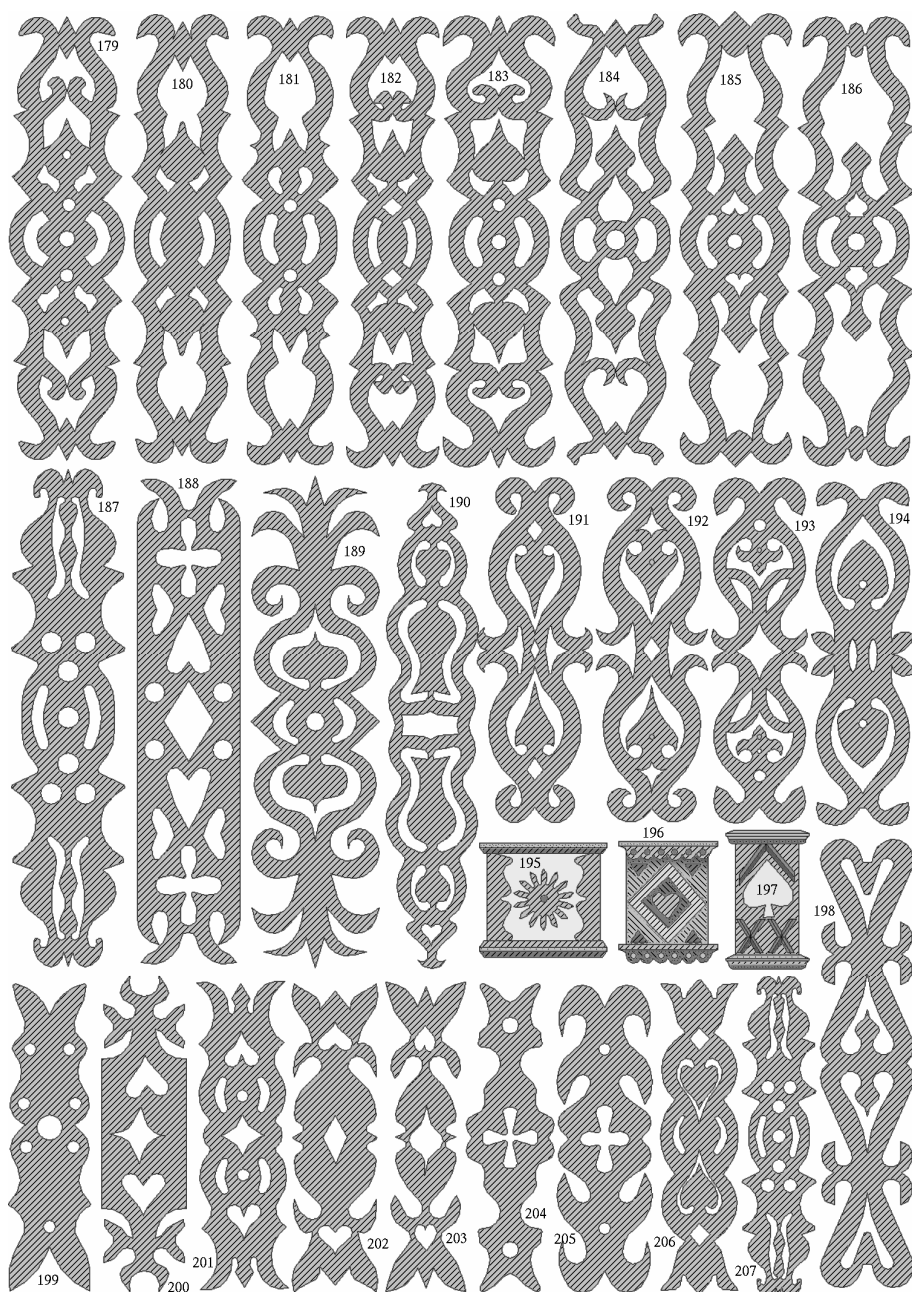

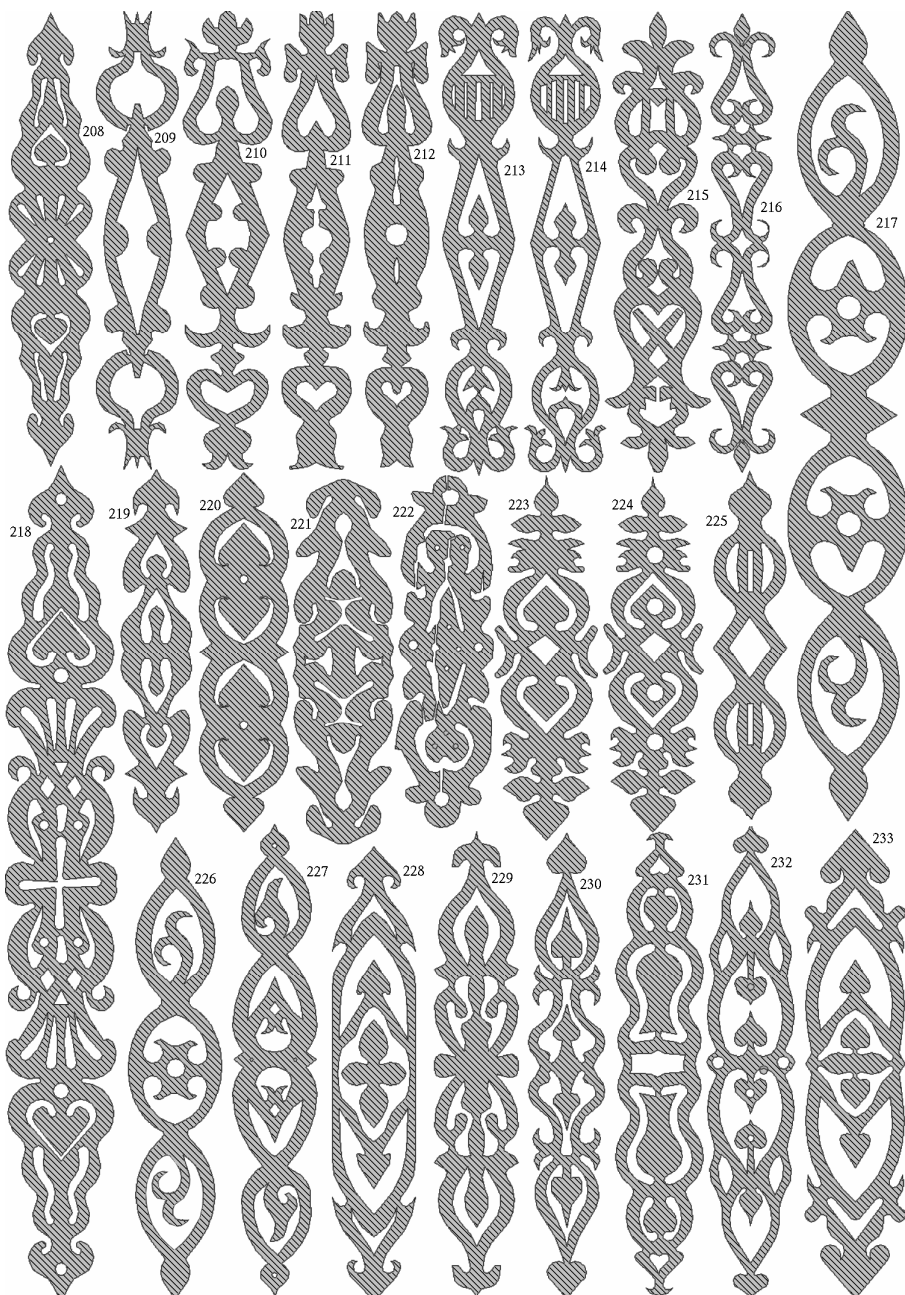
Rys. 6. Wzory motywów ornamentalnych na narożach podlaskich domów

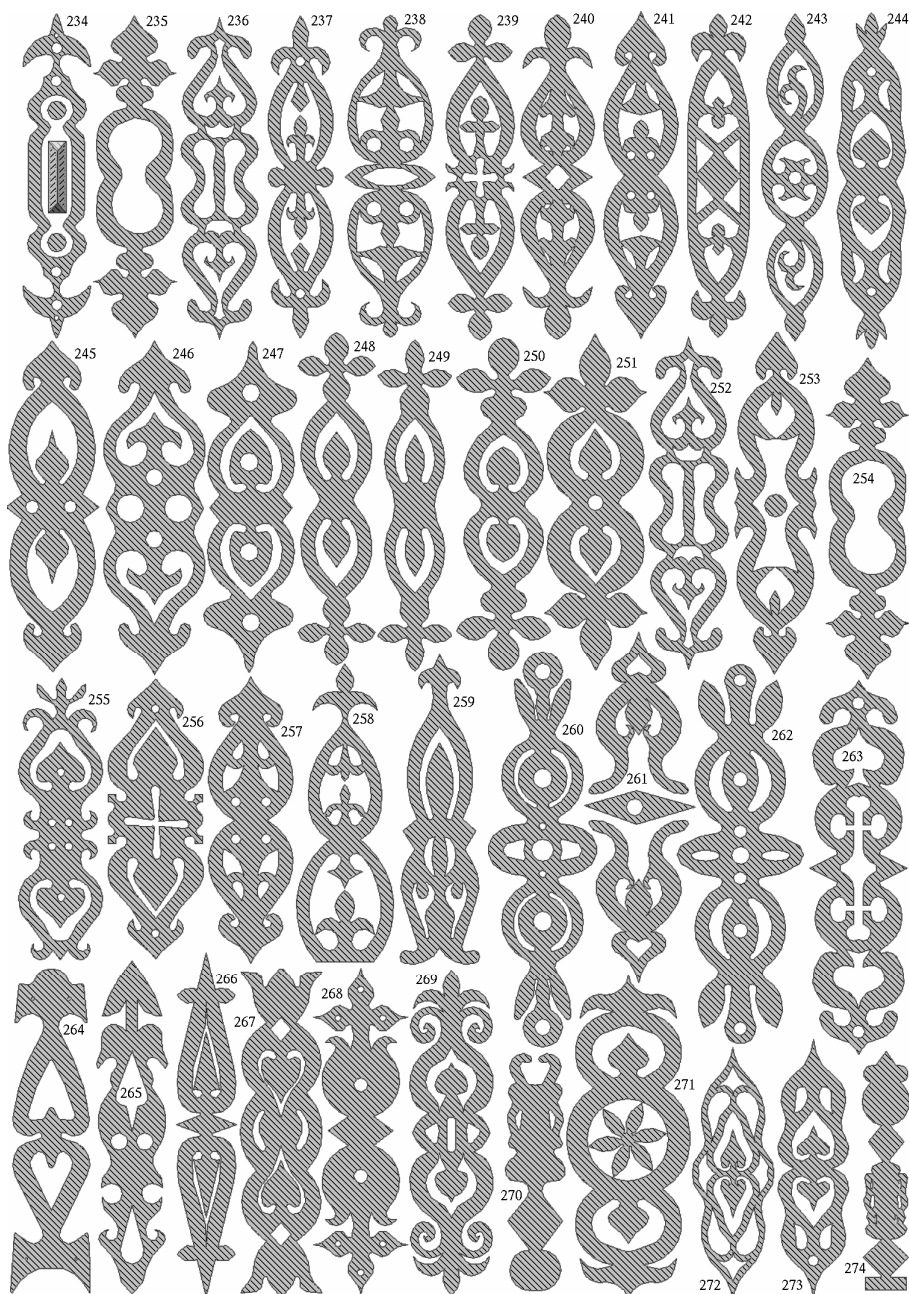
Rys. 7. Wzory motywów ornamentalnych na narożach podlaskich domów

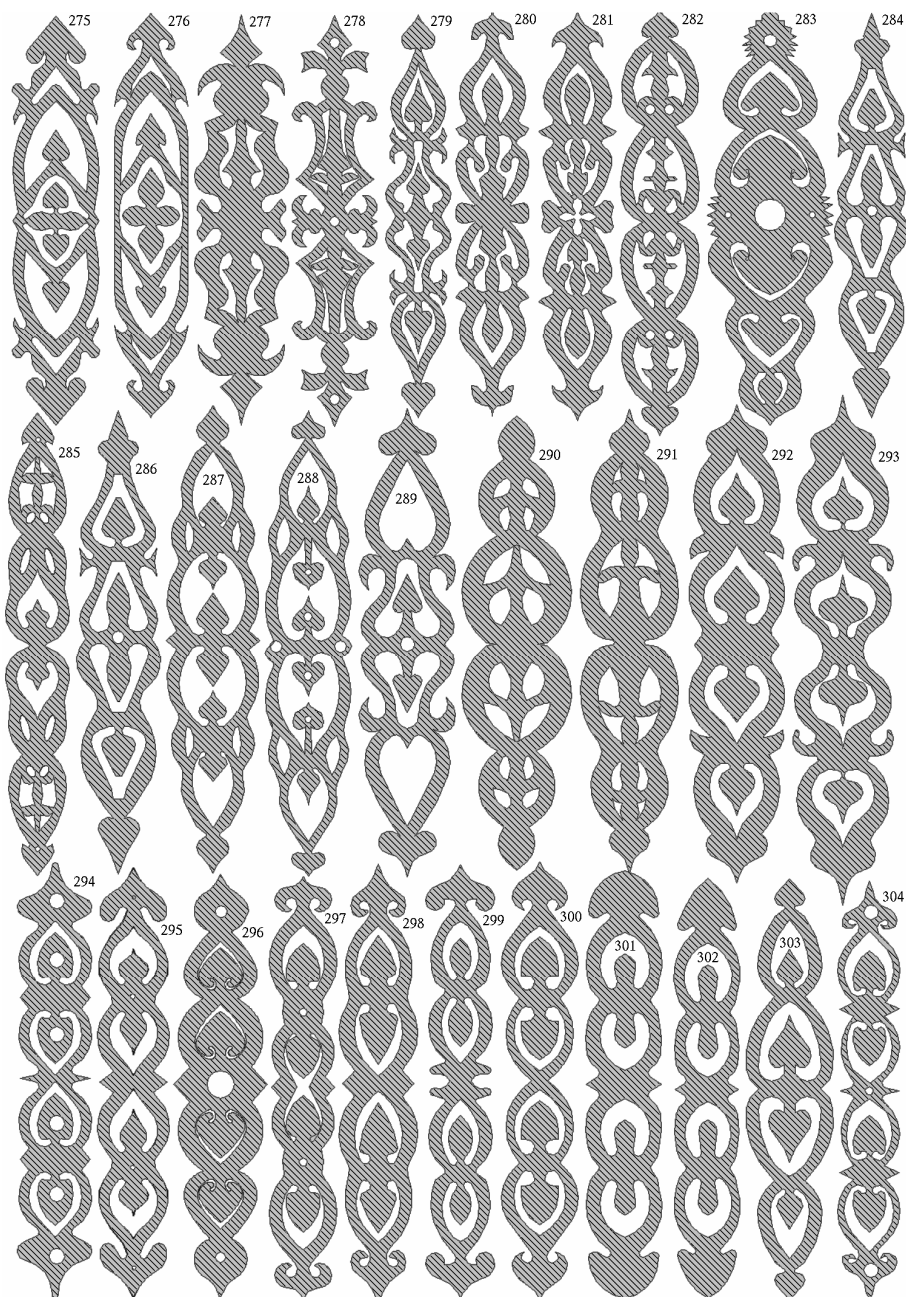
Rys. 8. Wzory motywów ornamentalnych na narożach podlaskich domów

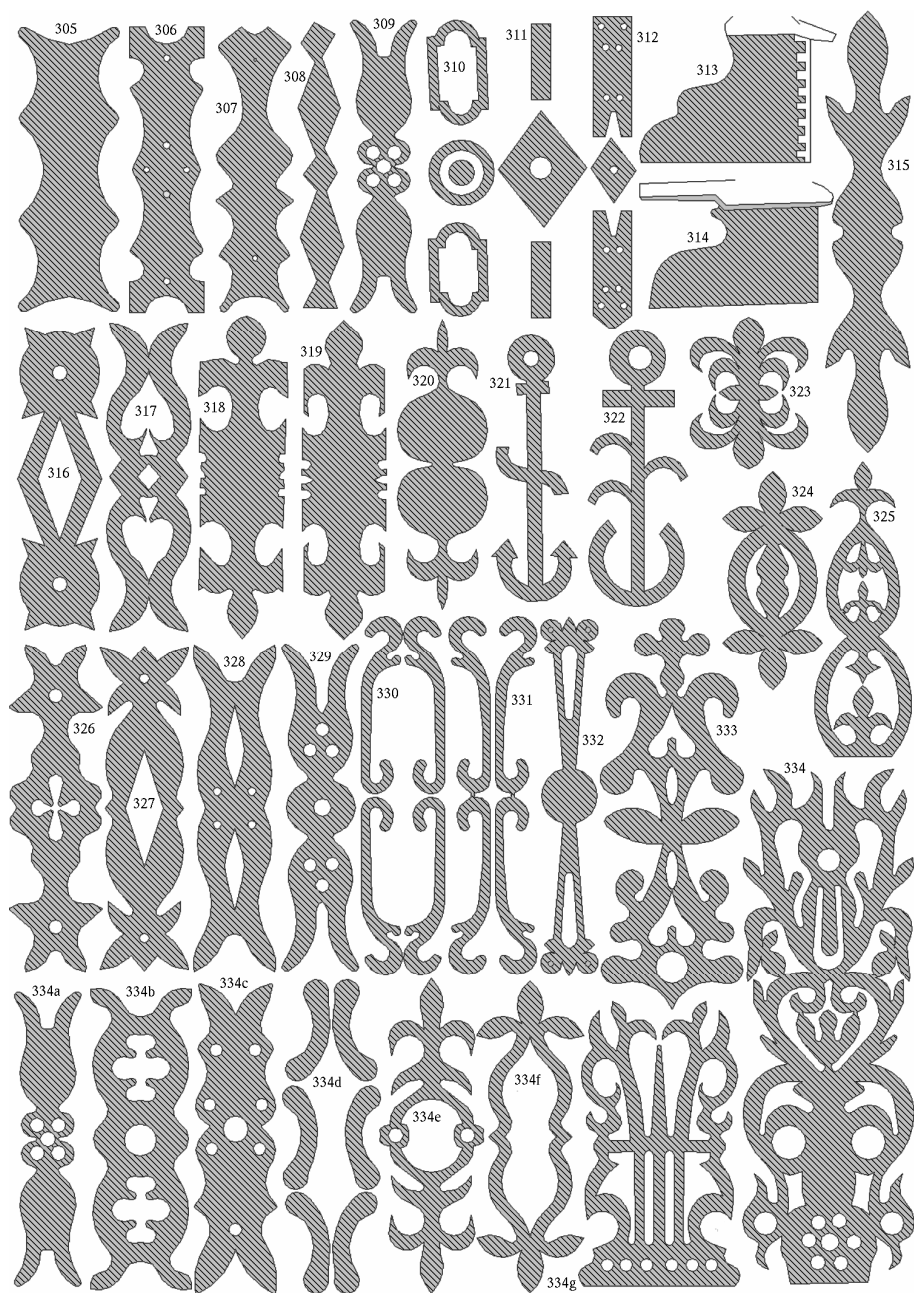
Rys. 9. Wzory motywów ornamentalnych na narożach podlaskich domów

Rys. 10. Wzory motywów ornamentalnych na narożach podlaskich domów

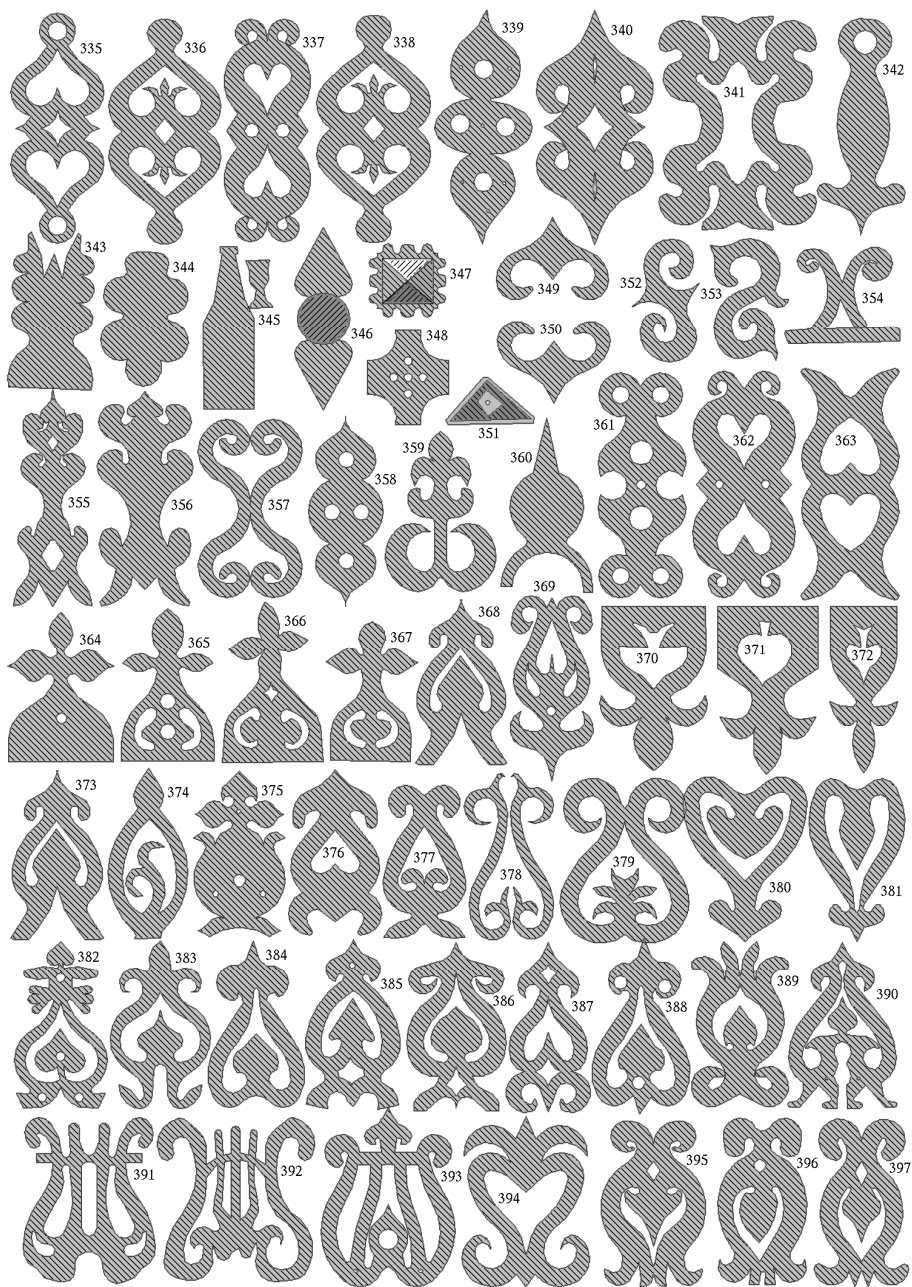

Rys. 11. Wzory motywów ornamentalnych na narożach podłaskich domów

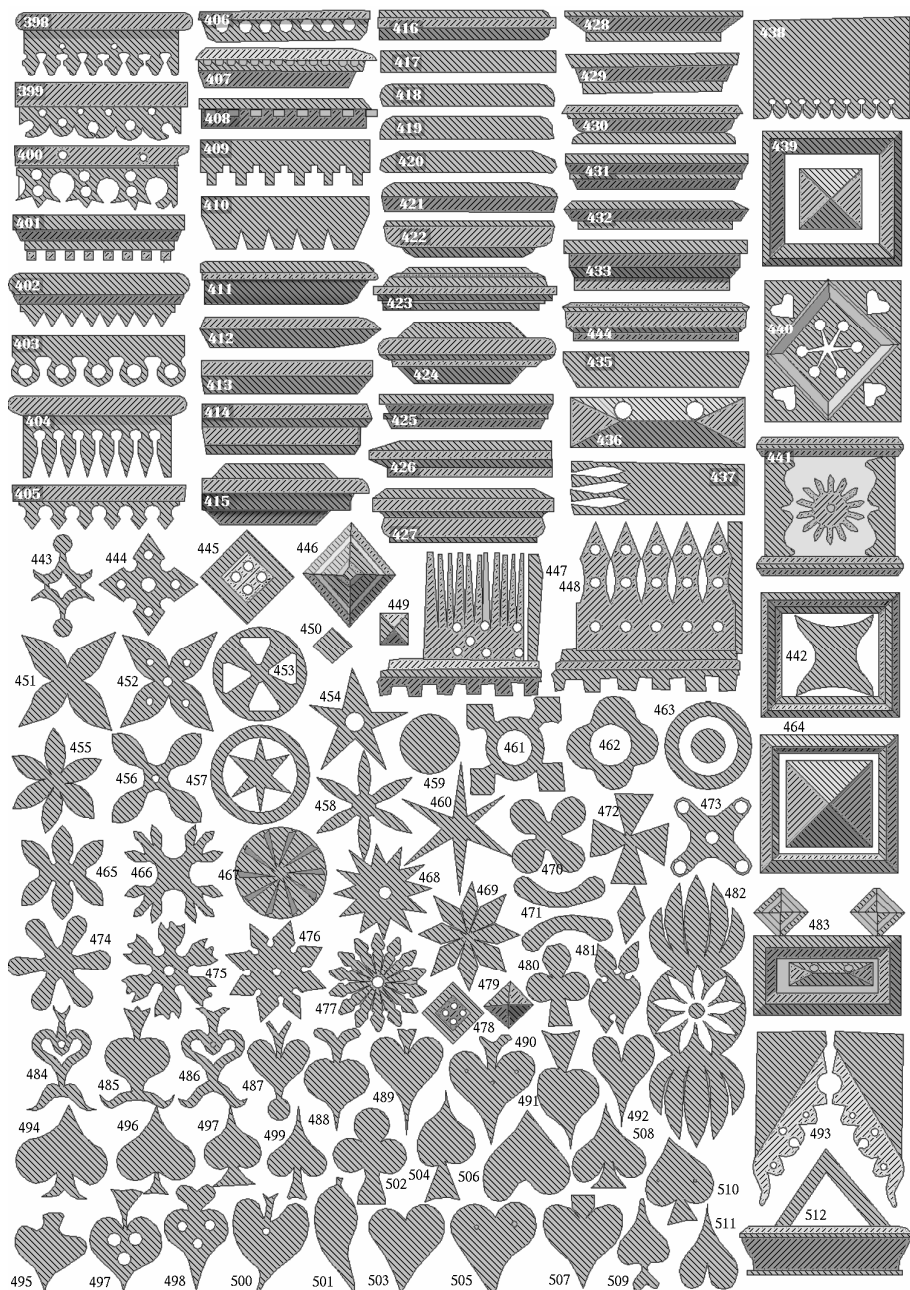
Rys. 12. Wzory motywów ornamentalnych na narożach podlaskich domów

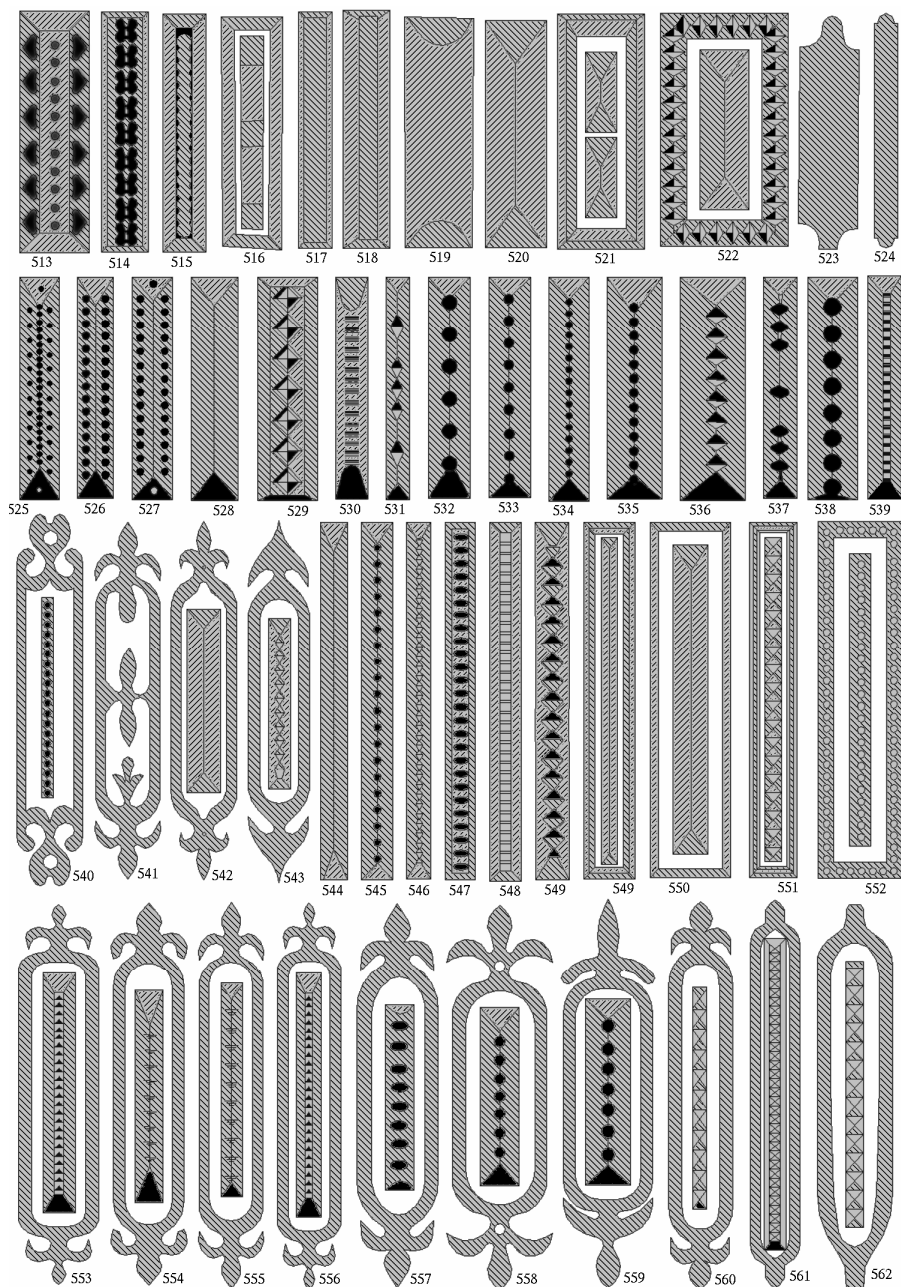

Rys. 13. Wzory motywów ornamentalnych na narożach podlaskich domów

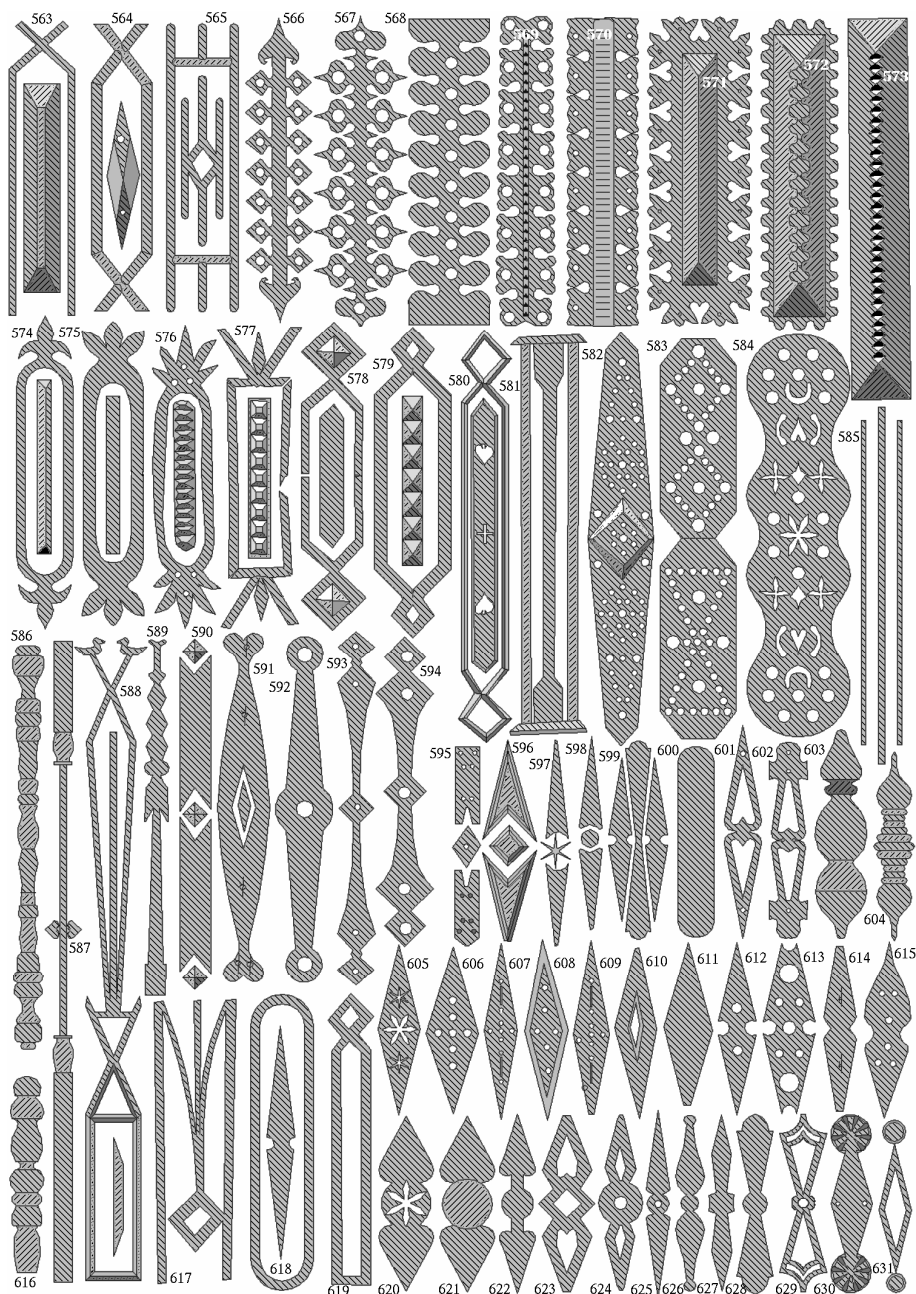

Rys. 14. Wzory motywów ornamentalnych na narożach podłaskich domów

Rys. 15. Wzory motywów ornamentalnych na narożach podlaskich domów

Rys. 16. Wzory motywów ornamentalnych na narożach podlaskich domów

Legenda do rys. 2-16:

1 i 2. Mochnate w gm. Hajnówka, Wojszki i Czerewki w gm. Juchnowiec Kościelny, Czyże i Zbucz w gm. Czyże, Bogdanki i Baranki w gm. Zabłudów. 3. Knorozy w gm. Bielsk Podlaski. 4. Ryboły w gm. Zabłudów. 5. Czyże w gm. Czyże, Treszczotki i Miększe w gm. Bielsk Podlaski, Orzeszkowo i Trywieża w gm. Hajnówka, Szczyty-Dzięciolowo w gm. Orla, Wojszki w gm. Juchnowiec Kościelny. 6. Czyże w gm. Czyże. 7. Zagruszany w gm. Zabłudów. 8. Koszele w gm. Orla i Zbucz w gm. Czyże. 9. Czyże w gm. Czyże. 10. Wojszki w gm. Juchnowiec Kościelny i Baranki w gm. Zabłudów. 11. Czyże w gm. Czyże. 12. Koźliki w gm. Zabłudów i Wasilkowo w gm. Hajnówka. 13. Wojszki w gm. Juchnowiec Kościelny i Baranki w gm. Zabłudów. 14. Czyże w gm. Czyże. 15. Czyże i Rakowicze w gm. Czyże, Tryczówka i Koźliki w gm. Zabłudów, Olchówka w gm. Narewka. 16. Orzechowicze w gm. Bielsk Podlaski. 17. Spiczki w gm. Orla. 18. Plutycze w gm. Bielsk Podlaski. 19. Kotły w gm. Bielsk Podlaski, Narew w gm. Narew, Mochnate i Trywieża w gm. Hajnówka. 20. Trześcianka w gm. Narew, Bańki w gm. Bielsk Podlaski, Borysówka w gm. Hajnówka i Czyże w gm. Czyże. 21. Plutycze w gm. Bielsk Podlaski. 22. Czyże w gm. Czyże. 23. Czyże w gm. Czyże. 24. Czyże w gm. Czyże i Solniki w gm. Zabłudów. 25. Czyże w gm. Czyże. 26. Koźliki w gm. Zabłudów. 27. Zubowo i Chrały w gm. Bielsk Podlaski. 28. Puciska w gm. Hajnówka. 29. Solniki w gm. Zabłudów. 30. Czyże w gm. Czyże. 31. Miększe w gm. Bielsk Podlaski. 32. Nowosiółki w gm. Gródek. 33. Ostrówka w gm. Zabłudów. 34. Kotówka i Trywieża w gm. Hajnówka. 35. Ryboły w gm. Zabłudów, Soce w gm. Narew. 36. Dubiny w gm. Hajnówka. 37 i 38. Rakowicze w gm. Czyże. 39. Ostrów Południowy w gm. Krynki. 40. Dubiny w gm. Hajnówka. 41. Złotniki w gm. Juchnowiec Kościelny. 42. Augustowo w gm. Bielsk Podlaski. 43. Wojszki w gm. Juchnowiec Kościelny. 44. Kotówka w gm. Hajnówka. 45. Wierchlesie w gm. Szudziałowo. 46. Lewickie w gm. Juchnowiec Kościelny. 47. Gredele w gm. Orla. 48. Koszki w gm. Orla. 49. Nowosiółki w gm. Gródek. 50. Zagruszny w gm. Zabłudów. 51. Dubicze w gm. Dubicze Cerkiewne. 52. Sukowicze i Słójka-Borowszczyzna w gm. Szudziałowo. 53. Orzechowicze w gm. Bielsk Podlaski. 54. Orzechowicze w gm. Bielsk Podlaski i Pańki w gm. Juchnowiec Kościelny. 55. Wojszki w gm. Juchnowiec Kościelny. 56. Bańki i Haćki w gm. Bielsk Podlaski, Wojszki w gm. Juchnowiec Kościelny, Rzepniki w gm. Zabłudów. 57. Haćki w gm. Bielsk Podlaski, Wojszki w gm. Juchnowiec Kościelny i Zbucz w gm. Czyże. 58. Zbucz w gm. Czyże. 59. Plutycze w gm. Bielsk Podlaski i Soce w gm. Narew. 60. Zbucz w gm. Czyże. 61. Rakowicze w gm. Czyże. 62. Kamionka Stara w gm. Sokółka, Pierożki w gm. Szudziałowo. 63. Moskiewce w gm. Orla. 64. Trześcianka w gm. Narew. 65. Moskiewce w gm. Orla. 66. Haćki i Hryniewicze Duże w gm. Bielsk Podlaski. 67. Hryniewicze Duże w gm. Bielsk Podlaski. 68. Kotłówka w gm. Narew. 69. Zubowo w gm. Bielsk Podlaski. 70 i 71. Spiczki w gm. Orla. 72. Puciska w gm. Hajnówka. 73. Dubiny w gm. Hajnówka. 74. Borysówka w gm. Hajnówka i Radunin w gm. Gródek. 75 i 76. Spiczki w gm. Orla. 77. Bachury w gm. Michałowo. 78 i 79. Szczyty w gm. Orla. 80. Puchły w gm. Narew. 81. Deniski w gm. Bielsk Podlaski. 82. Hukowicze w gm. Czyże. 83. Kudrycze w gm. Zabłudów. 84 i 85. Krasnowieś w gm. Boćki. 86. Zbucz w gm. Czyże i Pasynki w gm. Zabłudów. 87. Zbucz w gm. Czyże. 88. Nowokornino w gm. Hajnówka. 89. Czyżyki w gm. Hajnówka, Czyże w gm. Czyże, Pasynki w gm. Bielsk Podlaski. 90. Borysówka w gm. Hajnówka. 91. Lipowy Most w gm. Szudziałowo. 92. Nowoberezowo w gm. Hajnówka. 93. Borysówka w gm. Hajnówka i Radunin w gm. Gródek. 94. Nowokornino w gm. Hajnówka. 95. Szernie w gm. Orla i Zbucz w gm. Czyże. 96 i 97. Stare Berezowo w gm. Hajnówka i Zbucz w gm. Czyże. 98. Puciska w gm. Hajnówka. 99. Czyżyki w gm. Hajnówka. 100 i 101. Dubicze Osoczne w gm. Hajnówka. 102. Czyże w gm. Czyże. 103. Zbucz w gm. Czyże. 104–108. Dubicze Osoczne w gm. Hajnówka. 105. Trześcianka w gm. Narew i Cieluski w m. Zabłudów. 109. Spiczki w gm. Orla. 110. Borysówka w gm. Hajnówka. 111. Klejniki w gm. Czyże. 112. Knyszewicze w gm. Szudziałowo. 113. Bohoniki w gm. Sokółka. 114. Lipowy Most w gm. Szudziałowo. 115. Kotły w gm. Bielsk Podlaski. 116. Szeszyły w gm. Boćki. 117. Wierchlesie w gm. Szudziałowo. 118. Czechy Zabłotne i Moskiewce w gm. Orla. 119. Moskiewce w gm. Orla i Szeszyły w gm. Boćki. 120. Szeszyły w gm. Boćki. 121. Pilipki w gm. Bielsk Podlaski. 122. Odrynki w gm. Narew. 123. Mochnate w gm. Hajnówka. 124. Miększe w gm. Bielsk Podlaski. 125. Puciska w gm. Hajnówka. 126. b.d. 127. Ryboły w gm. Zabłudów. 128. Dubicze w gm. Dubicze Cerkiewne. 129. Nurzec w gm. Nurzec Stacja. 130. Szernie w gm. Orla. 131. Miększe w gm. Bielsk Podlaski. 132. Hukowicze w gm. Czyże. 133. Lewickie w gm. Juchnowiec. 134. Miększe w gm. Bielsk Podlaski. 135. Knorozy w gm. Bielsk

Podlaski. 136 i 137. Nowosiółki w gm. Gródek. 138. Bańki w gm. Bielsk Podlaski. 139. Ryboły w gm. Zabłudów i Soce w gm. Narew. 140. Plutycze w gm. Bielsk Podlaski. 141. Kaniuki w gm. Zabłudów. 142. Ryboły w gm. Zabłudów. 143. Lachy i Białki w gm. Narew, Kamionka Stara w gm. Sokółka. 144. Czerewki w gm. Juchnowiec. 145. Nurzec w gm. Nurzec Stacja. 146. Dubiny w gm. Hajnówka. 147. Mochnate w gm. Czyże. 148. Stare Berezowo w gm. Hajnówka. 149 i 150. Plutycze w gm. Bielsk Podlaski. 151. Miększe w gm. Bielsk Podlaski. 152. Treszczotki w gm. Bielsk Podlaski. 153. Ostrówek w gm. Sokółka. 154. Kudrycze w gm. Zabłudów. 155 i 156. Czyże w gm. Czyże. 157. Zbucz w gm. Czyże. 158. Zbucz i Czyże w gm. Czyże. 159. b.d. 160, 161 i 162. Czyże w gm. Czyże. 163. Zbucz i Czyże w gm. Czyże. 164 i 165. Czyże w gm. Czyże. 166. Nowoberezowo w gm. Hajnówka. 167. Czyże w gm. Czyże. 168. Rakowicze w gm. Czyże. 169 i 170. Kaniuki w gm. Zabłudów. 171. Nowoberezowo i Mochnate w gm. Hajnówka. 172 i 173. Czyże w gm. Czyże. 174. Orzechowicze w gm. Bielsk Podlaski, Stare Berezowo i Mochnate w gm. Hajnówka. 175. Zbucz w gm. Czyże. 176 i 177. Stare Berezowo i Nowoberezowo w gm. Hajnówka. 178. Trześcianka w gm. Narew. 179 i 180. Plutycze w gm. Bielsk Podlaski. 181. Borysówka w gm. Hajnówka. 182. Proniewicze w gm. Bielsk Podlaski. 183. Widoso w gm. Bielsk Podlaski. 184. Deniski w gm. Bielsk Podlaski. 185. Haćki i Hryniewicze Duże w gm. Bielsk Podlaski, Koszele w gm. Orla. 186. Chraboły w gm. Bielsk Podlaski, Koszele w gm. Orla. 187. Treszczotki w gm. Bielsk Podlaski. 188. Wólka w gm. Orla. 189. Haćki w gm. Bielsk Podlaski. 190. Białki w gm. Narew i Rzepniki w gm. Zabłudów. 191. Wojszki w gm. Juchnowiec. 192. Łuczaje w gm. Wyszki. 193. Deniski w gm. Bielsk Podlaski. 194. Kotówka w gm. Hajnówka. 195. Grabowiec w gm. Dubicze Cerkiewne. 196. b.d. 197. b.d. 198. Szernie w gm. Orla i Ryboły w gm. Zabłudów. 199. Pasynki w gm. Bielsk Podlaski i Rzepniki w gm. Zabłudów. 200. Białki w gm. Narew, Bańki w gm. Bielsk Podlaski i Rzepniki w gm. Zabłudów. 201. Plutycze w gm. Bielsk Podlaski. 202 i 203. Białki w gm. Narew, Klejniki w gm. Czyże. 204. Cieluszki i Pasynki w gm. Zabłudów. 205. Miększe w gm. Bielsk Podlaski. 206. Nowoberezowo w gm. Hajnówka. 207. Borysówka w gm. Hajnówka. 208. Soce w gm. Narew. 209. Kutowa w gm. Narew. 210. Janowo w gm. Narew. 211. Czyże w gm. Czyże. 212. Miększe i Pilipki w gm. Bielsk Podlaski. 213 i 214. Janowo i Puchły w gm. Narew. 215. Zagruszany w gm. Zabłudów. 216. Ryboły w gm. Zabłudów. 217. Solniki i Ostrówka w gm. Zabłudów. 218. Soce w gm. Narew. 219. Trześcianka w gm. Narew i Cieluszki w gm. Zabłudów. 220. Ploski w gm. Bielsk Podlaski. 221 i 222. Folwarki Wielkie w gm. Zabłudów. 223. Pasynki i Ryboły w gm. Zabłudów, Ploski w gm. Bielsk Podlaski. 224. Wojszki w gm. Juchnowiec. 225. Rakowicze w gm. Czyże. 226. Trześcianka w gm. Narew. 227. Solniki w gm. Zabłudów. 228. Ostrówka i Pawły w gm. Zabłudów, Soce w gm. Narew. 229. Wojszki w gm. Juchnowiec i Cieluszki w gm. Narew. 230. Ryboły w gm. Zabłudów i Trześcianka w gm. Narew. 231. Bańki w gm. Bielsk Podlaski, Białki w gm. Narew i Rzepniki w gm. Zabłudów. 232. Trześcianka w gm. Narew. 233. Ostrówka i Pawły w gm. Zabłudów. 234. Kaniuki w gm. Zabłudów. 235. Ploski w gm. Bielsk Podlaski. 236. Soce w gm. Narew. 237. Nowoberezowo w gm. Hajnówka. 238. Wojszki w gm. Juchnowiec. 239. Wojszki w gm. Juchnowiec i Nowoberezowo w gm. Hajnówka. 240. Soce w gm. Narew. 241. Złotniki w gm. Juchnowiec. 242. Augustowo w gm. Bielsk Podlaski. 243. Trześcianka w gm. Narew. 244. Treszczotki w gm. Bielsk Podlaski. 245. Szeszyły w gm. Boćki. 246. Chraboły w gm. Bielsk Podlaski. 247. Trześcianka w gm. Narew. 248, 249 i 250. Borysówka i Trywieża w gm. Hajnówka. 251. Puciska w gm. Hajnówka. 252. Soce w gm. Narew. 253. Szczyty w gm. Wyszki. 254. Ploski w gm. Zabłudów. 255. Knorazy w gm. Bielsk Podlaski. 256 i 257. Soce w gm. Narew. 258. Klejniki w gm. Czyże. 259. Rzepniki w gm. Zabłudów. 260, 261 i 262. Czyże w gm. Czyże. 263. Kaniuki w gm. Zabłudów. 264. Witowo (?) w gm. Dubicze Cerkiewne. 265. Zbucz w gm. Czyże. 266. Augustowo w gm. Bielsk Podlaski. 267. Nowoberezowo w gm. Hajnówka. 268. Czyże w gm. Czyże. 269. Bańki i Haćki w gm. Bielsk Podlaski. 270. Przechody w gm. Hajnówka. 271. Haćki w gm. Bielsk Podlaski. 272. Trześcianka w gm. Narew. 273. Soce, Gorodczyno i Janowo w gm. Narew, Cieluszki w gm. Zabłudów. 274. Przechody w gm. Hajnówka. 275 i 276. Ostrówka i Pawły w gm. Zabłudów. 277. Gorodczyno w gm. Narew. 278. Ploski i Ryboły w gm. Zabłudów. 279. Ryboły w gm. Zabłudów. 280 i 281. Wojszki w gm. Juchnowiec Kościelny, Dubicze w gm. Dubicze Cerkiewne, Soce i Lachy w gm. Narew, Chraboły w gm. Bielsk Podlaski, Cieluszki i Kaniuki w gm. Zabłudów. 282. Solniki i Ostrówka w gm. Zabłudów, Dubiny w gm. Hajnówka, Soce, Gorodczyno i Narew w gm. Narew. 283. Ploski w gm. Bielsk Podlaski. 284. Trześcianka w gm. Narew. 285. Wojszki w gm. Zabłudów. 286, 287 i 288. Trześcianka w gm. Narew.

289. Ryboły i Pawły w gm. Zabłudów. 290 i 291. Soce w gm. Narew. 292. Pawły w gm. Zabłudów. 293. Pawły i Ryboły w gm. Zabłudów. 294. Ploski w gm. Bielsk Podlaski. 295. Czyże w gm. Czyże. 296. Topolany w gm. Michałowo. 297. Kotówka i Trywieża w gm. Hajnówka. 298. Ploski w gm. Bielsk Podlaski. 299. Plutycze i Chra-
 boły w gm. Bielsk Podlaski, Nowinnik w gm. Narew. 300. Kotówka w gm. Hajnówka, Koźliki w gm. Zabłudów,
 Parki w gm. Juchnowiec. 301 i 302. Czyże w gm. Czyże. 303. Trześcianka w gm. Narew. 304. Ploski w gm.
 Bielsk Podlaski. 305. b.d. 306. b.d. 307. Simuny w gm. Juchnowiec Kościelny. 308. Kozły w gm. Supraśl (?).
 309. Kotły i Hryniewiczze Duże w gm. Bielsk Podlaski. 310. Dubicze Osoczne w gm. Dubicze Cerkiewne.
 311. Ryboły w gm. Zabłudów. 312. Szeszyły w gm. Boćki. 313. powszechny (np. Cieluszki w gm. Zabłudów).
 314. powszechny (np. Ploski w gm. Bielsk Podlaski). 315. Trześcianka w gm. Narew. 316. Knyszewicze w gm.
 Szudziałowo. 317. Chraoby w gm. Bielsk Podlaski. 318 i 319. Miększe w gm. Bielsk Podlaski. 320. Trześcianka
 w gm. Narew. 321. Solniki w gm. Zabłudów. 322. Ryboły w gm. Zabłudów i Łużany w gm. Gródek. 323. Lachy
 w gm. Narew i Kamionka Stara w gm. Sokółka. 324. Pawły w gm. Zabłudów. 325. Klejniki w gm. Czyże i Tynie-
 wicze w gm. Narew. 326. Cieluszki w gm. Zabłudów. 327. Deniski w gm. Bielsk Podlaski. 328. Pańki
 w gm. Juchnowiec Kościelny, Ploski i Treszczotki w gm. Bielsk Podlaski, Rzepniki w gm. Zabłudów. 329. Kotły
 i Hryniewiczze Duże w gm. Bielsk Podlaski. 330 i 331. Zbucz w gm. Czyże. 332. Zajma w gm. Michałowo.
 333. Zbucz w gm. Czyże. 334. Trześcianka w gm. Narew i Topolany w gm. Michałowo. 334a. Kotły i Hryniewiczze
 Duże w gm. Bielsk Podlaski. 334b. Plutycze w gm. Bielsk Podlaski. 334c. Pasynki w gm. Bielsk Podlaski i Rzep-
 niki w gm. Zabłudów. 334d. Dubicze w gm. Dubicze Cerkiewne. 334e. b.d. 334f. Kotłówka w gm. Narew.
 334g. Trześcianka w gm. Narew i Topolany w gm. Michałowo. 335. Czyże w gm. Czyże i Koszele w gm. Orla.
 336. Ryboły w gm. Zabłudów. 337. Ploski w gm. Bielsk Podlaski. 338. Klejniki w gm. Czyże. 339. Czyże w gm.
 Czyże. 340. Plutycze w gm. Bielsk Podlaski. 341. Sieški w gm. Zabłudów. 342. b.d. 343 i 344. Mieleszki w gm.
 Gródek. 345. Puciska w gm. Hajnówka. 346. Moskiewce w gm. Orla. 347. Złotniki w gm. Juchnowiec.
 348. Witowo (?) w gm. Dubicze Cerkiewne. 349 i 350. Puchły w gm. Narew. 351. Sieški w gm. Zabłudów.
 352. Radunin w gm. Gródek. 353. Puciska w gm. Hajnówka. 354. Kotówka w gm. Hajnówka. 355 i 356. Zbucz
 w gm. Czyże. 357. Szernie w gm. Orla. 358. Czyże w gm. Czyże. 359. Wojszki w gm. Juchnowiec Kościelny.
 360. Ploski w gm. Bielsk Podlaski i Koryciska w gm. Dubicze Cerkiewne. 361. Gradoczno w gm. Narew.
 362. Ploski w gm. Bielsk Podlaski. 363. Haćki w gm. Bielsk Podlaski. 364. Miększe w gm. Bielsk Podlaski.
 365. Treszczotki i Chraoby w gm. Bielsk Podlaski. 366 i 367. Plutycze w gm. Bielsk Podlaski. 368. Soce w gm.
 Narew. 369. Miększe w gm. Bielsk Podlaski. 370. Soce w gm. Narew. 371. Trześcianka w gm. Narew.
 372 i 373. Soce w gm. Narew. 374. Trześcianka i Lachy w gm. Narew. 375. Czyże w gm. Czyże. 376. Pawły
 w gm. Zabłudów. 377. Klejniki w gm. Czyże. 378. Ryboły w gm. Zabłudów. 379. Ostrówek w gm. Szudziałowo.
 380 i 381. Ostrówka w gm. Zabłudów. 382. Ryboły w gm. Zabłudów. 383. Knorazy w gm. Bielsk Podlaski.
 384. Chraoby w gm. Bielsk Podlaski. 385 i 386. Lachy w gm. Narew. 387. Ryboły w gm. Zabłudów. 388. Wojszki
 w gm. Juchnowiec. 389. Radźki w gm. Narew, Deniski w gm. Bielsk Podlaski i Podrzeczany w gm. Czyże.
 390. Pawły w gm. Zabłudów. 391. Chraoby i Ploski w gm. Bielsk Podlaski. 392. Zubowo i Ploski w gm. Bielsk
 Podlaski. 393. Ploski w gm. Bielsk Podlaski. 394. Podrzeczany w gm. Czyże. 395. Plutycze w gm. Bielsk Podla-
 ski. 396. Nowinnik w gm. Narew. 397. Plutycze w gm. Bielsk Podlaski. 398. Radunin w gm. Gródek. 399. Ostrów
 w gm. Krynki. 400. Nowosiółki w gm. Gródek. 401. b.d. (powszechny w gm. Bielsk Podlaski). 402. b.d. (gmina
 Bielsk Podlaski). 403. Moskiewce w gm. Orla. 404. Szeszyły w gm. Boćki i Zubowo w gm. Bielsk Podlaski.
 405. Wiluki w gm. Dubicze Cerkiewne. 406. Nurzec Stacja w gm. Nurzec. 407. Odrynki w gm. Narew.
 408. Trześcianka w gm. Narew. 409. powszechny w gm. Orla i Bielsk Podlaski. 410. b.d. 411. Klejniki w gm.
 Czyże. 412. Cieluszki w gm. Zabłudów. 413. Gredele w gm. Orla. 414. Łużany w gm. Gródek. 415. Augustowo
 w gm. Bielsk Podlaski. 416. Sieški w gm. Zabłudów. 417. Ostrówek w gm. Sokółka. 418. Bogdanki w gm. Juch-
 nowiec. 419. Witowo i Piaski w gm. Dubicze. 420. Miększe w gm. Bielsk Podlaski. 421. Gredele w gm. Orla.
 422. Kudrycze w gm. Zabłudów. 423. Czyżyki w gm. Hajnówka. 424. Trześcianka w gm. Narew i Haćki w gm.
 Bielsk Podlaski. 425. b.d. (gm. Bielsk Podlaski). 426. Haćki w gm. Bielsk Podlaski. 427. Cieluszki w gm. Zabłu-
 dów. 428. Wojszki w gm. Juchnowiec Kościelny. 429. Nurzec Stacja w gm. Nurzec. 430. Hryniewiczze duże
 w gm. Bielsk Podlaski. 431. Borysówka w gm. Hajnówka. 432. Kotówka w gm. Hajnówka. 433. Soce w gm.

Narew. 434. Ostrówka w gm. Zabłudów. 435. Plutycze w gm. Bielsk Podlaski. 436. Cieluszki w gm. Zabłudów. 437. Witowo lub Piaski w gm. Dubicze Cerkiewne. 438. Klejniki w gm. Czyże. 439. Gradoczno w gm. Narew. 440. Olchówka w gm. Narewka. 441. Grabowiec w gm. Dubicze. 442. Witowo w gm. Dubicze Cerkiewne. 443. Kutowa w gm. Narew. 444. Haćki i Hryniewiczze Duże w gm. Bielsk Podlaski. 445. Szeszyły w gm. Boćki. 446. Cieluszki w gm. Zabłudów i Kotówka w gm. Narew. 447 oraz 448. Lipina w gm. Sokółka. 449. Janowo w gm. Narew. 450. Klejniki w gm. Czyże. 451 i 452. Trześcianka w gm. Narew, Bańki w gm. Bielsk Podlaski. 453. Kotówka w gm. Hajnówka. 454. Harkawicze w gm. Bielsk Podlaski. 455. Kuzawa w gm. Czeremcha. 456. Haćki w gm. Bielsk Podlaski. 457. Soce w gm. Narew. 458. Knorozy w gm. Bielsk Podlaski. 459. Ostrówek w gm. Zabłudów i Janowo w gm. Narew. 460. Czyżyki w gm. Hajnówka. 461. Augustowo w gm. Bielsk Podlaski. 462 i 463. Dubicze Osoczne w gm. Dubicze Cerkiewne. 464. Czyże w gm. Czyże. 465. Ostrów Południowy w gm. Krynki, Harkawicze w gm. Szudziałowo i Klejniki w gm. Czyże. 466. Klejniki w gm. Czyże. 467. Szeszyły w gm. Boćki. 468. Knorozy w gm. Bielsk Podlaski. 469. Kotówka w gm. Hajnówka. 470. Puciska w gm. Hajnówka. 471. b.d. (gm. Dubicze Cerkiewne i gm. Hajnówka). 472. Kotówka w gm. Hajnówka. 473. Kaniuki w gm. Zabłudów. 474. b.d. 475. Ploski w gm. Zabłudów. 476 i 477. Radunin w gm. Gródek. 478. Borysówka w gm. Hajnówka. 479. Gredele w gm. Orla i Puchły w gm. Narew. 480. Rakowicze w gm. Czyże. 481. Plutycze w gm. Bielsk Podlaski. 482. Kudrycze w gm. Zabłudów i Kotówka w gm. Hajnówka. 483. Cieluszki w gm. Zabłudów. 484. Janowo i Puchły w gm. Narew. 485. Klejniki w gm. Czyże. 486. Soce w gm. Narew. 487. Janowo i Puchły w gm. Narew. 488. Trześcianka w gm. Narew. 489. Sieśki w gm. Zabłudów. 490. Plutycze w gm. Bielsk Podlaski. 491. Kozły w gm. Bielsk Podlaski. 492. Kaniuki w gm. Zabłudów. 493. Ostrów Północny w gm. Krynki. 494. Trześcianka w gm. Narew. 495. Knorozy w gm. Bielsk Podlaski. 496. Trześcianka w gm. Narew. 497. Czyże w gm. Czyże. 498. Czyże w gm. Czyże, Pawły w gm. Zabłudów i Bańki w gm. Bielsk Podlaski. 499. Łużany w gm. Gródek. 500. Plutycze w gm. Bielsk Podlaski. 501. Ostrów Południowy w gm. Krynki. 502 i 503. Trześcianka w gm. Narew. 504. Kozły w gm. Bielsk Podlaski. 505. Zagruszany w gm. Zabłudów. 506. Spiczki w gm. Orla. 507. Sieśki w gm. Zabłudów. 508. Puciska w gm. Hajnówka. 509. Bogdanki w gm. Juchnowiec Kościelny. 510. Czyże i Hukowicze w gm. Czyże. 511 i 512. Kaniuki w gm. Zabłudów. 513. Trześcianka w gm. Narew. 514. Augustowo w gm. Bielsk Podlaski. 515. Kotówka w gm. Hajnówka. 516. Kozły w gm. Bielsk Podlaski. 517. Kotówka w gm. Hajnówka i Czyże w gm. Czyże. 518. Sieśki w gm. Zabłudów. 519. Puciska w gm. Hajnówka. 520. Rakowicze w gm. Czyże i Kaniuki w gm. Zabłudów. 521-523. b.d. 524. Czyże w gm. Czyże. 525. Lachy w gm. Narew. 526. Odrynki w gm. Narew. 527. Soce w gm. Narew. 528. Motyw powszechny na całym obszarze województwa. 529. Haćki w gm. Bielsk Podlaski. 530. Borysówka w gm. Hajnówka. 531. Hryniewiczze Duże w gm. Bielsk Podlaski. 532. b.d. (gmina Bielsk Podlaski). 533, 534, 535 i 536. Motywy powszechne w całym województwie. 537. Koszki w gm. Orla. 538. Haćki w gm. Bielsk Podlaski. 539. Czyżyki w gm. Hajnówka. 540. Szernie w gm. Orla. 541. Haćki w gm. Bielsk Podlaski. 542. Wiluki w gm. Dubicze Cerkiewne. 543. Pańki w gm. Juchnowiec. 544. Gredele w gm. Orla i Harkawicze w gm. Bielsk Podlaski. 545. Bańki w gm. Bielsk Podlaski. 546. Czechy Zablotne w gm. Orla. 547 i 548. Wiluki w gm. Dubicze Cerkiewne. 549. Spiczki w gm. Orla. 550 i 551. Wólka Wygonowska w gm. Orla i Plutycze w gm. Bielsk Podlaski. 552. Szeszyły w gm. Boćki. 553. Zubowo w gm. Bielsk Podlaski i Ryboły w gm. Zabłudów. 554. Chraboły w gm. Bielsk Podlaski i Białki w gm. Narew. 555. Trześcianka w gm. Narew, Zbucz w gm. Czyże i Haćki w gm. Bielsk Podlaski. 556. Knorozy i Orzechowicze w gm. Bielsk Podlaski. 557. Cieluszki w gm. Zabłudów i Orzechowicze w gm. Bielsk Podlaski. 558. Radźki w gm. Narew. 559. Soce w gm. Narew. 560. Deniski w gm. Bielsk Podlaski. 561. Widowo w gm. Bielsk Podlaski. 562. Klejniki w gm. Czyże. 563. Zbucz w gm. Czyże. 564 i 565. Grabowiec w gm. Dubicze Cerkiewne, Krywiatycze w gm. Orla. 566. Nowoberezowo w gm. Hajnówka. 567. Wojszki w gm. Juchnowiec. 568. Cieluszki w gm. Zabłudów. 569. Kaniuki w gm. Zabłudów. 570. Szczyty w gm. Orla. 571..Pawły w gm. Zabłudów. 572. Złotniki w gm. Juchnowiec Kościelny. 573. Plutycze w gm. Bielsk Podlaski. 574. Solniki w gm. Zabłudów. 575. Knorozy w gm. Bielsk Podlaski. 576. Nurzec w gm. Nurzec. 577. Augustowo w gm. Bielsk Podlaski. 578. Czyżyki i Borysówka w gm. Hajnówka. 579. Haćki w gm. Bielsk Podlaski. 580. Olszanica w gm. Wyszki. 581. Spiczki w gm. Orla. 582 i 583. Borysówka w gm. Hajnówka. 584. Wasilkowo w gm. Hajnówka. 585. Czechy Orlańskie w gm. Dubicze Cerkiewne. 586. Pasynki w gm. Bielsk Podlaski.

587. Wólka Wygonowska w gm. Orla. 588. Kudrycze w gm. Zabłudów. 589. Mielezki w gm. Gródek. 590. Czechy Zabłotne w gm. Orla. 591. Cieluski w gm. Zabłudów. 592. Nowokornino w gm. Hajnówka. 593-596. b.d. 597. Kuzawa w gm. Czeremcha. 598. Dubiny w gm. Hajnówka. 599. Sieśki w gm. Zabłudów. 600. Olszanica w gm. Wyszki. 601 i 602. Mochnate w gm. Hajnówka. 603. Soce i Puchły w gm. Narew. 604. Soce w gm. Narew. 605. Postołowo w gm. Hajnówka. 606. Bogdanki w gm. Zabłudów. 607. Knorzy w gm. Bielsk Podlaski. 608. Lipina w gm. Sokółka. 609. Knorzy w gm. Bielsk Podlaski. 610. Ostrów Północny w gm. Krynki. 611. Szczyty, Kaniuki, Puchły (motyw powszechny w gm. Bielsk Podlaski, Orla i Narew). 612. Hryniewicze Duże w gm. Bielsk Podlaski i Trześcianka w gm. Naew. 613. Odrynki w gm. Narew. 614. Hryniewicze Duże w gm. Bielsk Podlaski. 615. Puciska w gm. Hajnówka. 616. Pasynki w gm. Bielsk Podlaski. 617. Spiczki w gm. Orla. 618. Sieśki w gm. Zabłudów. 619. Mięgisze w gm. Bielsk Podlaski. 620 i 621. Moskiewce w gm. Orla. 622. Radzki w gm. Narew. 623. Tyniewicze Duże w gm. Narew. 624. Spiczki w gm. Orla. 625. Piaski w gm. Dubicze Cerkiewne. 626. Oleksze w gm. Orla. 627. Czyże w gm. Czyże. 628. Radzki w gm. Narew. 629. Plutycze w gm. Bielsk Podlaski. 630. Moskiewce w gm. Orla i Szeszły w gm. Boćki. 631. Wojszki w gm. Zabłudów.

Artykuł zrealizowany w ramach pracy naukowej S/WA/2/07.